

Answers

1.1. Translation

This is a classroom. Here is a table, a chair, a bench. There stands a stove. This is a door. Here sits Ñurgun. There sits Kaskil. There stands Ayaana. Ayaana, come, sit here. Naryya, go, stand there. What is this? It is a classroom. What is here? Here is a table, a chair, a bench. There is a window. Where is the door? Here is the door. Who is sitting here? Here sits Ñurgun. Where is Sayaana sitting. Sayaana is sitting there. Is Ayaana sitting? No, Ayaana is standing. Who is standing there? Sayaana is standing there. Is Ayta here? No, Ayta is not here.

1.2. Compose questions and answer them

Остуол ханна баар?
Олоппос ханна турар?
Түннүк ханна баар?
Аан ханна баар?
Оһох ханна турар?

Остуол манна баар.
Олоппос онно турар.
Түннүк манна баар.
Аан онно баар.
Оһох манна турар.

Манна ыскамыйка баар дуо?
Онно оһох баар дуо?
Манна аан баар дуо?
Онно түннүк баар дуо?

Суох, манна ыскамыйка суох.

Онно оһох баар.
Суох, манна аан суох.
Онно түннүк баар.

1.3. Translate into Sakha

Бу тугуй? Бу оһох. Онно туох турар? Онно остуол турар. Онно ким олорор? Онно Њургун олорор. Каскил ханна баар? Каскил онно турар. Манна Аяана баар? Аяана манна суох. Манна Айта баар? Айта онно олорор. Онно ким турар? Онно Сайаана турар.

Нарыйа, бар, онно олор. Кэл, Сайаана, манна олор.

2.1. Read and translate

In the classroom there stand one stool, three chairs. There are one door, two stoves, five windows. There are two closets. In the classroom there stand many benches. On one bench two people sit. On the table there are four books and five pencils. Kaskil sits in a chair. One boy stands and reads.

How many windows are there in this classroom? In this classroom there are five windows. One person sits on this bench. What is that girl doing? That girl is writing. What is in this cabinet? Books are in this cabinet. Are there many books in the cabinet? There are many books in the cabinet. Where is the pencil? The pencil is on the table. Where did Kaskil go? He is sitting in the classroom. What is that person doing? He is reading. Who has come? Nurgun has come.

Come, sit in this chair and read. Аyaana, sit on that bench and write. Nurgun, come here. Kaskil, sit there.

2.2. Compose sentences and translate them

Бу кылааска икки түннүк баар.
Ити ыскаапка биир кинигэ турар.
Ол паартаҕа түөрт уол олорор.
Бу остуолга биэс харандаас баар.
Ол олоппоско биир кыыс олорор.

In this classroom there are two windows.
In that cabinet stands one book.
On that bench sit four boys.
On this table are five pencils.
In that chair sits one girl.

Кылааска ким баарый?
Остуолга туох турарый?
Ыскамыайкаҕа ким олороруй?
Ыскаапка туох турарый?
Кылааска туох турарый?
Остуолга ким олороруй?

Who is in this classroom?
What is standing on the table?
Who is sitting on the bench?
What is standing in the cabinet?
What is standing in the classroom?
Who is sitting on the table?

2.3. Translate into Sakha

Кылааска ким баар? Кылааска элбэх киһи баар. Каскил ханна баар? Каскил кылааска олорор. Кылааска туох баар? Кылааска биир остуол, үс олоппос, биир ыскаап уонна элбэх түннүк. Оһох ханна турар? Онно оһох баар. Остуолга туох баар? Остуолга кинигэ

уонна харандаас. Бу туох? Бу аан. Ыскамыайкаҕа ким олорор? Онно биир кыыс олорор. Айаана ханна баар? Айаана барда.

2.4. Find all the words in Lesson Two with affixes

кылааска
остуолга
олоппоско
паартаҕа

баарый
олороруй
турарый

3.1. Read and translate

Many people study in this school. Kaskil is also here. He sits in the classroom. The ink-pot stands on the bench, the notebook and pen lie [on it]. Kaskil is reading a book. The teacher sits in a chair. On the table are a book, a pencil, and a notebook. Kaskil, stand and read! Kaskil is reading. He reads well. Ayaana, read! Ayaana is also reading. She reads poorly. Sayaana, go to the board! Sayaana goes to the board. She stands and writes next to the board. Sayaana writes well. She studies well.

There is a good school. That is a bad pencil. Here lies a good pencil. This pen is good, that pen is bad.

3.2. Answer the questions

Бу оскуолаҕа элбэх кини үөрэнэр. Каскил бу оскуолаҕа эмиэ үөрэнэр. Паартаҕа чэрэниилэ иһитэ турар, тэтэрээт уонна уруучука сыталлар. Каскил кинигэ ааҕар. Остуол аттыгар учуутал олорор. Остуолга кинигэ, харандаас уонна тэтэрээт баар. Каскил үчүгэйдик ааҕар. Айаана эмиэ ааҕар. Кини куһаҕаннык ааҕар. Сайаана дуоскаҕа барар. Кини дуоска аттыгар турар уонна суруйар. Сайаана үчүгэйдик суруйар.

Каскил кылааска олорор. Тэтэрээт паартаҕа сытар. Чэрэниилэ иһитэ паартаҕа турар. Дуоска аттыгар Сайаана турар. Остуол аттыгар учуутал олорор.

3.3. Compose sentences

Учуутал олоппоско олорор.
Каскил оскуолаҕа үөрэнэр.
Кинига остуолга сытар.
Чэрэниилэ иһитэ паартаҕа турар.
Тэтэрээт остуолга баар.

Манна икки кинигэ баар.
Онно үс тэтэрээт сытар.
Оскуолаҕа элбэх кыыс үөрэнэр.

Остуолга куһаҕан харандаас сытар.
Кылааска икки учуутал турар.
Ыскамыайкаҕа үчүгэй уол олорор.

Бу кыыс хайдах ааҕарый?
Ити уол хайдах үөрэнэрий?
Каскил хайдах суруйарый?

3.4. Translate into Sakha

Каскил ханна үөрэнэрий? Кини оскуолаҕа үөрэнэр. Кини хайдах үөрэнэрий? Кини үчүгэйдик үөрэнэр. Кылааска ким баарый? Кылааска элбэх уол уонна кыыс баар. Учуутал ханна баарый? Кини остуол аттыгар олоппоско олорор. Остуолга туох баар? Остуолга чэрэниилэ иһитэ, тэтэрээт уонна уруучука баар. Ыскамыайкаҕа ким олорорый? Ыскамыайкаҕа каскил уонна Айаана олорор. Дуоска аттыгар ким турарый? Дуоска аттыгар Сайаана турар. Кини тугу гынаарый? Кини суруйар. Кини хайдах суруйарый? Кини үчүгэйдик суруйар. Бу харандаас үчүгэй, ол харандаас куһаҕан. Ыскаапка үчүгэй кинигэ баар. Остуолга кинигэ сытар. Кини эмиэ үчүгэй.

3.5. Find five words with back vowels, and five with front vowels

Back

оскуола
уруучука
учуутал
куһаҕан
сытар

Front

тэтэрээт
чэрэниилэ
үөрэнэр
үчүгэйдик
эмиэ

3.6. Add an interrogative affix

Манна ким турарый?
Онно туох сытарый?
Бу ким олорорый?
Манна ким үөрэнэрий?
Ким суруйарый?
Ким ааҕарый?

4.1. Translation

Is this school large, or small? This school is large. Do girls study in this school, or boys? Both girls and boys study here. Is there one teacher here, or are there several? There are several

teachers here. Does that teacher know Sakha? He knows Sakha well. Is there a Sakha lesson today? Today there is both a Sakha lesson, and a Russian lesson. Did Kaskil come to the lesson today? Kaskil is here, he is sitting on that bench. How does he study Sakha? He studies Sakha well. Which girl is standing there? That is Ayaana. She is also studying Sakha. She knows Sakha well. Say it in Sakha: What is this? This is a pencil. Which pencil? This is the red pencil? How is that blackboard? That blackboard is black. Where is the corner? The corner is there. What stands in the corner? A stove stands in the corner. What is next to the stove? The door is next to the stove. Where does the blackboard stand? The blackboard stands in the corner.

4.2. Pronunciation exercise

4.3. Compose five sentences

Оскуолаҕа үс улахан остуол турар.
Остуолга икки кыһыл харандаас сытар.
Муннукка биир хара оһох турар.
Муостаҕа түөрт кыра олоппос турар.
Кылааска биэс улахан түннүк баар.

4.4. Add an interrogative affix to the predicate

Каскил хайдах үөрэнэрий?
Айаана тугу билэрий?
Сайаана хайдах олороруй?
Кнингэ ханна сытарый?
Аан ханна олороруй?

4.5. From the verb stem in parentheses, give the third-person present singular using the affix *-ap*

Остуолга чэрэниилэ иһитэ турар. Паартаҕа биир тэтэрээт сытар. Каскил олоппоско олорор. Учутал тэтэрээт көрөр. Айаана үчүгэйдик үөрэнэр. Бу кыыс сахалыы үчүгэйдик билэр. Кини сахалыы ааҕар уонна суруйар.

4.6. Translate

You all, look at the board! Kaskil, you look as well. Everybody sit and write! Ayaana and Sayaana, come here, stand next to the board! Write on the board. Kaskil and Tuyara, read!

4.7. Translate into Sakha

1. Бу кылааска элбэх дьон үөрэнэр. Бу кылаас улахан. Манна элбэх ыскамыайка уонна паарта турар. Кылааска биир улахан дуоска, биир кыра остуол уонна үс олоппос турар.

Муннукка улахан манган оһох баар. Аан аттыгар хара ыскаап турар. Кылааска биэс улахан түннүк баар.

2. Каскил ыскамыайкаҕа олорор. Кини сахалыы үөрэнэр. Кини сахалыы үчүгэйдик ааҕар уонна суруйар. Ыскамыайкаҕа чэрэиннлэ иһитэ турар уонна тэтэрээт сытар. Айаана эмиэ ыскамыайкаҕа олорор уонна суруйар. Кини эмиэ сахалыы үчүгэйдик билэр. Учутал олоппоско олорор. Кини тэтэрээт көрөр.

5.1. Studies

In the Soviet Union all people study. Little children study at the elementary school. Big children and young adults study at the middle school, the technical college, the high school. Adults study at the night school. There, men, women, and old people study.

This woman studies at the night school. Her name is Sayaana. That man also studies there. His name is Keskil. At this school they study Sakha and Russian. That old man converses in Russian well. That old lady knows Sakha.

5.2. Answer the questions

Советскай Союзка киһи барыта үөрэнэр.

Кыра оҕо начальнай очкуолаҕа үөрэнэр.

Улахан оҕо уонна эдэр киһи орто оскуолаҕа, техникумга, үрдүкү оскуолаҕа үөрэнэр.

Киэһэнни оскуолаҕа улахан киһи үөрэнэр.

Бу дьахтар киэһэнни оскуолаҕа үөрэнэр.

Бу дьахтар аата Сайаана.

Ити киһи аата Кэскил.

5.3. Compose sentences

Тэтэрээттэр манна сыталлар.

Түннүктэр онно бааллар.

Остуоллар кылааска тураллар.

Харандаастар остуолга сыталлар.

Оҕолор ыскаапка олороллор.

Эмээхсин ханна баарый?

Оҕолор ханна баалларый?

Дьахтар ханна турарый?

Оҕонньор ханна олороруй?

Олоппостор занна туралларый?

Ити кыс сахалыы билэр.

Бу уол нууччалыы кэпсэтэр.

Ол оҕолор сахалыы билэллэр.

Бу оһохтор улаханнар.

Ити түннүк кыра.

Ол кинигэлэр үчүгэйдэр.

5.4. Rewrite in the plural form

Манна оџолор олороллор. Бу оџолор үөрэнэллэр. Ити оһохтор мағаннар. Ол дуоскалар харалар. Бу кинигэлэр үчүгэйдэр. Олоппостор кыралар, остуоллар улаханнар. Учууталлар кылаастарга бааллар. Кинилэр нууччалыы кэпсэтэллэр. Ыскааптарга кинигэлэр сыталлар. Түннүктэр кыралар, ааннар улаханнар.

5.6. Translate into Sakha

Ол оџолор барыта үөрэнэллэр. Учуутал остуол аттыгар олорор, оџолор ыскамыайкаџа олороллор. Бу уол аата Кэскил. Ол кыыс аата Айаана. Остуолга тэтэрээттэр, уруучукалар, харандаастар уонна кинигэлэр сыталлар. Харандаастар кыралар, уруучукалар мағаннар. Бу үчүгэй харандаас. Ити кинигэлэр бары үчүгэйдэр.

Бу эмээхсин сахалыы билэр? Ол оџонньор сахалыы кэпсэтэр? Бу эр киһи суруйар? Ити дьахтар ааџар? Бу оџолор тугу гыналлар? Ити кыыс хайдах үөрэнэр? Ол уол аата кимий?

6.1. At home

This is a house. A family lives there. In this house there are three rooms. In two rooms there stand beds. In one room there is a big table. On the table stands a lamp. Next to the table a man is reading the newspaper. A woman is reading a book. Next to her sit two small children. A young person is also reading a book. He studies at the technical college. A girl is writing. She studies at the school. Next to the stove sits an old man. In the bed lies an old woman.

Old woman, get up, don't sleep! Come, eat! Children, eat too! Everyone sits down and sleeps. The boy eats quickly. The old woman eats slowly. The old man also eats slowly. The people eat and go to sleep. The adults go to sleep late and get up early.

Do not eat fast, eat slowly! Do not look there, look here! Do not (pl.) sit there, sit here! Get up early and go to school quickly. Do not sit on the table, sit in the chair. Everybody stand up! Everybody sit down! Write well, do not write poorly. You, write well too. Do not speak in class. You, do not speak either.

6.2. Pronunciation exercise

6.3. Answer the questions

Бу дьиэџэ биир кэргэн олорор.
Манна үс хос баар.
Хосторго ороннор бааллар.
Остуолга лаампа турар.
Остуол аттыгар биир эр киһи олорор.
Кини хаһыат ааџар.
Уонна биир дьахтар баар.
Кинилэр ааџаллар.
Эдэр киһи техникумна үөрэнэр.

Кыыс оскуолаҕа үөрэнэр.
Оһох аттыгар кырдаҕас оҕонньор оһорор.
Оронно эмээхсин сытар.
Уол түргэнник аһыыр.
Эмээхсин уонна оҕонньор бытаннык аһыыллар.
Оҕолор эрдэ утуйаллар.
Улахан дьон хойут утуйаллар.

6.4. Compose sentences

Эн үчүгэйдик суруй.
Эһиги куһаҕаннык суруйман.
Эн түргэнник ааҕыма.
Эһиги бытаннык аҕын.
Эн бытаннык аһаа.

Эмээхсин хайдах ааҕар?
Уол хайдах суруйар?
Оҕонньор хайдах кэпсэтэр?
Кыыс хайдах аһыыр?
Оҕолор хайдах үөрэнэлэр?
Дьоннор хайдах оһороллор?
Уол хайдах көрөр?

Эмээхсин куһаҕаннык ааҕар.
Уол түргэнник суруйар.
Оҕонньор бытаннык кэпсэтэр.
Кыыс үчүгэйдик аһыыр.
Оҕолор куһаҕаннык үөрэнэлэр.
Дьоннор үчүгэйдик оһороллор.
Уол түргэнник көрөр.

6.5. Use the negative form of the verb

Эрдэ турума. Түргэнник барыма. Бытаннык ааҕыман. Маана сытыман. Онно көрүмэ.
Дуоскаҕа суруйма. Оһох аттыгар туруман. Дьиэбэ оһорума. Манна кэлимэн. Түргэнник аһаама.

6.6. Translate into Sakha

Бу дьиэбэ биир улахан кэргэн оһорор. Манна оҕо элбэх. Бу оҕонньор үчүгэйдик нууччалыы уонна сахалыы билэр. Кини хаһыат ааҕар. Бу кыыс үчүгэйдик ааҕар. Кини үчүгэйдик уонна түргэнник ааҕар. Ол кыыс кыра. Кини бытаннык ааҕар. Оҕолор эрдэ оскуолаҕа бараллар.

Бары турун! Оһорун. Кэскил, дуоскаҕа бар! Дуоскаҕа суруй, бары көрүн. Түргэнник суруйма, бытаннык суруй. Бары ааҕыман, эн аах.

7.1. Conversation

“Are your grandfather and grandmother alive?”
“They are.”
“Are they old?”
“They are old.”
“Do they work?”
“My grandfather is old, but he works. My grandmother is ill.”
“Where does your father work?”
“My father works at the kolkhoz.”
“What does your mother do?”
“My mother also works at the kolkhoz.”
“Does your mother read or write?”
“She both reads and writes.”
“Does she know Russian?”
“She also knows Russian.”
“Where does Keskil's father work?”
“He is a tractor-driver.”
“Does his mother work?”
“Keskil's mother, grandfather, and grandmother all work.”

7.2. In the evening

In the evening all the people sit at home. My father reads the newspaper and speaks, the grown-ups listen. The children read their lesson and write. My grandmother speaks, the little girl listens. Everyone eats late and goes to bed. The children go to bed quickly. They go to school early in the morning.

7.3. Compose sentences

Мин энэм колхозка үлэлиир.
Эн аҗан остуолга оморор.
Кини ийэтэ оронно сытар.
Мин тэтэрээтим ыскаапка сытар.
Эн кинигэн остуолга баар.
Кини эбэтэ оскуолаҗа үлэлиир.

7.4. Rewrite the sentences

Мин аатым Кэскил. Ити уол эбэтэ ыалдыр. Бүгүн мин аҗам оскуолаҗа барар. Сарсын эн эһэн колхозка барар. Сайаана оронно бу турар. Эн остуолун онно турар. Ити дыхтар оҗото манна үөрэнэр. Бу дыиэ аана икки. Ол оҗонньор уола үс. Эн уолун үчүгэйдик үөрэнэр.

My name is Keskil. That boy's grandmother is ill. Today my father is going to the school. In the morning your grandfather is going to the kolkhoz. Sayaana's bed stands here. Your table stands there. That woman's child studies here. This house has two doors. That old man has three boys. Your boy studies well.

7.5. Translate and write out from memory

Оскуола. Кылаас. Остуол. Олоппос. Паарта. Ыскаап. Харандаас. Кинигэ. Учуутал. Аах. Суруй. Тур. Олор. Бар. Онно. Кэл. Уол ааҕар. Кыыс суруйар.

7.6. Translate into Sakha

Мин кинигэм манна баар. Кэскил кинигэтэ остуолга сытар. Учуутал остуола онно турар. Эн эбэн манна кэллэ. Мин эһэм оскуолаҕа барда. Бу уол аата Њургун. Ол кыыс аата Сайаана. Бу эр киһи уола үөрэнэр. Эн уолун үөрэнэр дуо? Эн ийэн үлэлиир дуо? Эн эбэн ыалдыбыт дуо? Мин кинигэм үчүгэй дуо? Эн тэтэрээтин үчүгэй дуо?

8.1. My family

There are many people in my family. My grandfather and grandmother are both alive. My father is a teacher, my mother works on the kolkhoz. My older brother is also a teacher. His wife works on a tractor. My older sister works on a kolkhoz. Her husband is chairman of the council. My younger brother and sister both study. My little sisters and brothers stay at home. In the evening everyone comes home. My father reads the newspaper and a book. The children read too, and write. The little children play.

Who is crying there? Њurgun, don't cry! Come, sit here! Њurgun comes and sits. Grandmother tells [a story] to Њurgun. Њurgun listens. Grandmother, tell a little more! Grandfather, you tell [a story]! Grandfather tells [a story] too. Њurgun, enough! Go, play! Њurgun goes and plays.

Keskil! Do not read aloud, the child is sleeping here. Sayaana! Do not sing, sing tomorrow. You (pl.) read a little and go to sleep.

8.2. Answer the questions

Мин дьонум элбэхтэр.
Эһэм уонна эбэм иккиэн бааллар.
Аҕам учуутал?
Ийэм үлэлиир.
Убай баар.
Кини эмиэ учуутал.
Кини ойоҕо тракторга үлэлиир.
Аҕас уонна балыс баар.
Аҕаһым колхозка үлэлиир, балтым үөрэнэр.
Быраатым эмиэ үөрэнэр.
Киэһэ бары дьиэҕэ кэлэллэр.
Мин доҕорум учуутал.
Кини үчүгэйдик үөрэнэр.
Кини аата Кэскил.
Суох, миэхэ биир атас баар.
Суох, кини үөрэммэт.

8.3. Compose sentences

Мин доѳорум үчүгэйдик үлэлиир.
Эн балтын үчүгэйдик үөрэнэр.
Кини атаһа үчүгэйдик ыыллыыр.
Эн убайын үчүгэйдик кэпсиир.
Эн эбэн үчүгэйдик олорор.

Мин харандааһым үчүгэй.
Эн ыскаабын кыра.
Кини аана куһаѳан.
Кылаас түннүгэ элбэх.
Дьэиэ оһоѳо куһаѳан.

8.4. Rewrite, changing as appropriate the words in parentheses

Бу дьэиэ оһоѳо икки. Ити кылаас түннүгэ элбэх. Мин ыскаабым кыра. Эн харандааһын үчүгэйдик суруйар. Мин уруогум бүгүн элбэх. Ити дьэиэ хоһо түөрт. Бу кыыс үчүгэйдик ыыллыыр. Дьэиэѳэ кыра оѳо ытыыр. Оѳолор муостаѳа оонньоуллур. Ити эмээхсин тугу кэпсиир)? Ити дьон тугу кэпсииллэр? Мин аѳас колхозка үлэлиир.

8.5. Translate into Sakha

Бу кылаас оһоѳо улахан уонна үчүгэй. Мин хараандастарым ыскаапка сыталлар. Эн кинигэлэрин манна бааллар. Бу хос түннүгэ кыра. Бу дьэиэ хостору бары улахан. Мин ыскаабым манна баар. Онно оѳолор ытыыллар. Бу кыыс үчүгэйдик ыллыыр. Бу дьон бары колхозка үлэлииллэр. Оѳолор онно онньоуллар. Бу эмээхсин тугу кэпсиир? Бу дьон сарсын ханна бараллар? Эн доѳорун ыллыр дуо? Эн доѳорун хайдах үөрэнэр? Эн эһэн улаханлык ыалдьар дуо? Эн олор уонна аах. Турун уонна кэпсээн! Эн манна ыллаама. Эһиги эмиэ ыллаамаҥ. Онно оонньоон.

8.6. Translate from memory

Манна кэл. Онно бар. Остуолга олор. Онно уол олорор. Эн аах. Кыыс эмиэ ааѳар. Уол суруйар, эн эмиэ суруй. Эн үчүгэйдик үөрэн. Эһиги бары үчүгэйдик үөрэнин. Кинигэ ханна баар? Кинигэ онно сытар. Бу дьахтар барда дуо? Кини оскуолаѳа барда.

9.1. Dialogue

Where does your older brother study?

He studies in the city.

What school does he study in?

In the middle school.

Is your little sister also there?

No. My older brother and sister study in one school. My little brother and sister study here.

My older brother is in the Sakha school.

Are that school's teachers Yakuts?

There there are both Yakut and Russian teachers. They teach Sakha in small classes. In the high classes they teach Russian.

Who teaches the Sakha language there?

The Sakha teacher teachers [it].

Is there an evening school in the city?

There is. Men and women study there.

Does your grandfather study?

No, he does not study.

Does your grandmother study?

She also does not. Old folks don't study.

Does your grandfather read Sakha?

He both reads and writes Sakha. My grandmother also reads and writes.

Does your grandmother know Russian?

No. She does not know Russian. Friends! The lesson has begun! Let's go to class!

9.2. Compose sentences

Бу уолаттар колхозка үөрэмэттэр.

Ити кыргыттар оскуолаҕа үлэлээбэттэр.

Ол дьахталлар колхозка барбаттар.

Бу оҕонньоттор оскуолаҕа үөрэмэттэр.

Ити эмээхсин колхозка барбат.

Ол киһи оскуолаҕа үөрэммэт.

Мин убайым үөрэнэр.

Эн быраттарын үлэлиллэр.

Кини эһэттэ үөрэммэт.

Мин доҕотторум оонньуулар.

Эн балтын аахпат.

Кини атастара суруйбаттар.

9.3. Change the predicate to the negative form

Бу оҕо ытаабат. Ити киһи эрдэ турбат. Дьоннорум миэхэ суруйбаттар. Ити кыргыттар бары ыллабаттар. Мин доҕотторум манна үөрэмэттэр. Аҕаһым тракторга үлэлээбэттэр. Эһэм уонна эбэм нууччалыы билбэттэр. Ол нуучча оскуолаҕа үөрэппэт.

9.4. Translate from memory

Оскуолаҕа бар. Дьиэҕэ барын. Манна олорун. Манна туруман. Ол орон баар. Бу эн оронун баар. Оронно харандаас сытар. Эн эбэн уонна эһэн онно олороллор. Эн ийэн колхозка барда.

9.5. Translate into Sakha

Бу саха нууччалыы үчүгэйдик билэр. Бу нуучча сахалыы үөрэнэр. Би оҕонньоттор нууччалыы билбэттэр. Бу оскуолаҕа татаардар, сахалар уонна нууччалар үөрэнэллэр. Мин бырааттарым аахпаттар уонна суруйбаттар. Эн доҕотторун ханна бааллар?

Нууччалыы ким билбэт? Сахалыы ким ааҕар? Онно ханнык кинигэ сытар? Эн туспа оонньоо. Түргэнник суруйма. Кылааска кэпсэтимэн. Манна көрүң. Эн ыллаама.

10.1. School

Where is the school-house? The school-house is here. What is in the house? In the house there are rooms. What is in the room? In the room there is a door, a stove, windows; on the floor stand shelves, tables, chairs. What is in the classroom? In the classroom are benches, seats, a board, and books, notebooks, pencils, pens, and ink-pots. Who is in the classroom? The teacher and the children are in the classroom. What are they doing? The teacher is teaching, the children are studying. They read, write, speak, and converse in Sakha and in Russian. What schools are there? There is elementary school, middle school, evening school, and high school.

10.2. My family

There are many people in my family. I have a father, a mother, a grandfather, a grandmother, an older brother, and an older sister. And there are also little brothers and sisters. The grown-ups all work. My grandmother, an old lady, does not work. She is ill. My older brother's wife and my older sister's husband also work. The children study, the little children play at home. In the evening my family reads the newspaper and books, and converses. The children play and sing. My grandfather and grandmother speak to the children. My family knows Russian well. The old men and little children do not know Russian. My friends are boys, my little sister's friends are girls. They are all pupils. My one friend's older brother studies in the city. His friends are Russians.

10.3.

(i) Nouns

School

кылаас, остуол, олоппос, ыскамыайка, түннүк, оһох, аан, паарта, кинигэ, харандаас, кыыс, уол, оскуола, тэтэрээт, уруучука, чэрэниилэ, чэрэниилэ иһитэ, учуутал, муоста, муннук, үөрэх

People and domestic life

киһи, оҕо, эр киһи, дьахтар, оҕонньор, дьон, улахан дьон, эмээхсин, аат, дьибэ, хос, кэргэн, орон, лаампа, хаһыат, аҕа, ийэ, эһэ, эбэ, убай, быраат, доҕор, атас, эр, ойох, аҕас, куорат, саха, нуучча, тыо

(ii) Verbs

тур, бар, кэл, олор, аах, суруй, көр, эт, бил, кэпсэт, аһаа, утуй, кэпсиир, оонньоо, ыллаа, кэпсээ, ытаа, үөрэт, буол

(iii) Adjectives

үчүгэй, куһаҕан, улахан, кыра, кыһыл, бары, сахалыы, нууччалыы, эдэр, кырдаҕас, орто, үрдүкү, кизһээни, эрдэ, хойут, иккиэн, туспа

(iv) Pronouns

бу, ол, манна, ханна, ким, туох, хас, ити, кини, эн, хайдах, ханнык, эһиги, мин

(v) Numerals

биир, икки, үс, түөрт, биэс

(vi) Adverbs

элбэх, эмиэ, үчүгэйдик, куһаҕаннык, бүгүн, дьиэбэ, түргэнник, бытаннык, кизһэ, сарсын, улаханник, кыратык, өссө, түксү, туспа

(vii) Others

дуо, суох, уонна

10.4. Phonology review

1. *Ten words with back vowels*: бытаннык, сарсын, кыратык, улазан, туспа, кыра, хойут, куорат, саха, хаһыат

Ten words with front vowels: элбэх, бүгүн, эрдэ, икки, ийэ, түннүк, киһи, эбэ, үөрэх, эт

2. *Wide vowels*: а, э, о, у; *Narrow vowels*: ы, и, ө, ү.

10.5. Conjugation and declension review

1. барыма, кэлимэ, олорума, көрөмө, сытыма, суруйма, кэпсээмэ, оонньоомо, барыман, кэлимэн, олоруман, көрөмүн, сытыман, кэпсээмэн, оонньоомон.

2. кинигэлэр, олоппостор, ааннар, ороннор, ыскааптар, остуоллар, уолаттар, кыргыттар, доҕоттор, ааҕаллар, олороллор, көрөллөр, кэпсииллэр, ыллыллыр.

3. балар, кэлэр, турар, ааҕар, суруйар, кэпсэтэр, аһыыр, кэпсиир, оонньоур, үлэлиир, ыллыыр.

4. паартам, паартан, паартата; кинигэм, кинигэн, кинигэтэ; харандааһым, харандааһын, харандааһа; ыскаабым, ыскаабын, ыскааба; түннүгүм, түннүгүн, түннүгүн; оһоҕум, оһоҕун, оһоҕо.

5. аһаабат, оонньообот, көрбөт, билбэт, аахпат, сышпат, үөрэммэт, кэпсэппэттэр, үөрэммэттэр, сышпаттар, утуйбаттар, кэпсээбэттэр.

11.1. Translation

The Head. That is a head. On the head there is hair, there are ears and a face. On the face there is a forehead, there are eyebrows, there are eyes, a nose, lips, and a mouth. In the mouth there are teeth and a tongue. A person has two ears, one nose. Two eyes, one mouth. One tongue, many teeth. The hair is black, the beard and eyebrows are also black. The mouth is red, the lips and the tongue are also red. The eyes are black, the teeth are white. A person's mouth is big, his teeth are small. The head thinks. The mouth eats. The tongue speaks. The eyes see. The ears listen.

That old man does not see. He is blind. That old lady has good eyes. She sees well. That woman has a toothache. Do you have a toothache? No, my teeth do not hurt. Why is that child crying? He's not. My eyes do not hurt. My head hurts. Do you have good eyes? My eyes are bad, my teeth are good.

11.2. Answers to questions

Баһым бу баар. Баска баттах, кулгаах уонна сирэй баар. Сирэйгэ сүүс, хаас, харах, мурун, уос, айах бааллар. Айахха тиис уонна тыл баар. Айах, уос, тыл кыһылар. Тыл кыһыл. Киһи хараҕа икки. Тыла биир. Кулгаахтара икки. Бас саныыр. Тыл санарар. Айах аһыыр. Харах көрөр. Кулгаах истэр. Ол дыахтар тийһэ ыалдьар. Мин кулгаабым ыалдьыбат.

11.3. Translation into Sakha

Бу оҕонньор баттахха манан. Бу эмээхсин баттахха хара. Эн хараҕан үчүгэй, тийһин куһаҕан. Мин айаххым кыра, тийһим улахан. Бу оҕо баска урахан, мунна кыра. Оҕонньоттор куһаҕан истэллэр уонна куһаҕан көрөллөр. Уоллор үчүгэйдик истэллэр уонна үчүгэйдик көрөллөр. Киһи караҕа суох көрүмэ. Ким баска ыалдьар? Ким хараҕа ыалдьар? Киһи уоска хайы? Эн тийһин ханна баарый? Эн муннун ханна баарый?

12.1. Translation

A person has two hands, two feet. The hands work, the feet walk. The hands are thin, the legs are thick. The hands and feet have fingers and toes. One hand has five fingers, two hands have ten fingers. Two feet also have ten toes. The fingers of the hand are long and thin, the toes of the foot are short and thick.

How many hands are there there? There there is one hand. How many fingers are there there? One, two, three four, five. There are five fingers there. How many hands are there there. There there are two hands. How many fingers are there there? There there are five. There: six, seven, eight, nine, ten. Two hands have ten fingers. Is your hand dirty or clean? My hand is clean? How is that boy's hand? That boy's hand is dirty.

12.2. Compose five sentences

1. Илиигэ биэс тарбах баар.
2. Сирэйгэ биир мурун баар.
3. Сирэйгэ икки харах баар.
4. Айахха элбэх тиис баар.
5. Баска икки кулгаах баар.

12.3. Compose three sentences

1. Мин илиим ыраас дуо?
2. Эн тарбагын ухун дуо?
3. Кыыс тийһэ ыалдьар дуо?

12.4. Write the following words in the dative case

Паартаҕа. Түннүккэ. Кинигэбэ. Оһоххо. Аанна. Кылааска. Тиискэ. Тылга. Сирэйгэ. Оҕонньорго. Эмээхсиннэ. Уолго. Оҕоҕо. Муннукка. дьиэбэ. Оронно. Олоппоско. Оскуолаҕа. Кыыска. Дуоскаҕа. Дьахтарга. Учууталга.

12.5. Translation

My friend's brother studies in the city. Ñurgun writes to the teacher. Four people sit on the bench. The book sits by the window. A hand has five fingers. My brother works at the hospital. The children are at home. Your grandfather speaks to the children. That old man has six children. This old lady has three teeth. My mother reads a book to the small child. The books lie in the closet. What lies on the floor? Who is walking in the room? Who came to the teacher? Who is sitting at home? Who is working at this table?

12.6. Questions and answers

Ханна үөрэнэр доҕорун убайа? Ким учууталга суруйар? Ыскамыайкаҕа хас киһи олорор? Түннүккэ туох сытар? Илиигэ хас тарбах баарый? Убайын ханна үлэлиир? Оҕолор ханна бааллар? Ким оҕолорго кэпсиир? Бу оҕонньорго хас оҕо баарый? Ити эмээхсиннэ хас тиис баарый? Ким кыра оҕоҕо ааҕар? Туох ыскаапка сытар? Муостаҕа кинигэ сытар. Хоско Њургун хаамар. Учууталга Саскылаана барда. Оҕолор ити дьиэгэ олоролор. Бу остуолга убайым үлэлиир.

12.7. Translation

Эмээхсин оронно сытар. Кини тийһэ ыалдьар. Эһэн оһоххо олорор. Лаампа остуолга турар. Киһилэр лаампаҕа олоролор. Кыра кыыс муостаҕа оонньор. Кини ытаабат. Бу киһи сахалыы билэр, ол киһи сахалыы билбэт. Оҕолор эрдэ оскуолаҕа бараллар. Киһи бу хоско кэпсиилэр. Ол уол үөрэххэ үчүгэйдик оролор. Бу оскуолаҕа ким үөрэнэр? Ол **баланыыссаҕа** ким үлэлиирый? Бу дьиэгэ ким турар? Бу ыскаапка туох баарый?

13.1. Translation

Today the doctor saw the children at school. My eyes, heart, and lungs are good, my stomach is bad. Ñurgun's eyes, heart, and lungs are also good. His liver and kidneys are bad. The doctor saw all the children. Then the sick children came in. Ayhal speaks to the doctor: "My throat and my head hurt. My back also hurts a little bit." The doctor says: "Just sit here. Breathe. Stop breathing. Breath again. Good, that's enough." The doctor looks, listens, and writes a prescription for Ayhal. Then Sayaana comes to the doctor. Her stomach hurts. The doctor also looks at her and writes a prescription.

13.2. Answer the questions

Бүгүн оскуолаҕа быраас көрдө. Миэхэ харах, сүрэх, тына үчүгэйдэр. Миэхэ куртах куһаҕан. Ыургун хараҕа, сүрэх, тынгата үчүгэйдэр. Киниэхэ бырар уонна бүөрү куһаҕаннар. Онтон бырааска ыалдьар оҕолор кэллилэр. Мин күөмэйим, баһым уонна көхсүм ыалдьар. Быраас көрөр, истэр уонна Айхалга рецепт суруйар. Сайаана иһэ ыалдьар. Быраас көрөр уонна Сайаанаҕа рецепт суруйар.

Мин иһим манна баар. (Point at belly.) Түөһөм үчүгэй. Көхсөм үчүгэй. Сүрэхим үчүгэй. Куртабым үчүгэй. Күөмэйим үчүгэй. Бүөрүм үчүгэй.

13.3. Repetition (translation)

Does that child have clean hands? He has clean hands and a dirty face. Who has thick fingers? You have thick fingers, my fingers are thin. Ыургун has a long face, you have a short face. Your fingers are also short. Is that old man reading? He is not reading, he is blind. That old lady has good eyes, but she listens poorly. She also has bad teeth. She has only three teeth. Do you have a headache? No, I do not have a headache. Who is going to the doctor? That person is going, but that one is not.

13.4. Compose sentences

Мин көхсүм үчүгэй.
Эн быарын ыалдьыбат.
Эн иһин ыалдьар.
Эн күөмэйин ыалдьар.
Кини кулгааҕа куһаҕан.
Кини түөһэ ыалдьыбат.
Кини хараҕа үчүгэй.

Мурун сирэйгэ баар.
Тыл айахха баар.
Тиис айахха баар.
Тарбах илиигэ баар.
Сүрэх баска баар.
Куртах искэ баар.
Баттах баска баар.
Бытык уоска баар.

13.5. Translate and write from memory

Бас. Баһым. Атах. Эн атаҕын. Кини бытыҕа. Мин сүрэйгим үчүгэй. Эн караҕын куһаҕан. Мин куртабым ыалдьар. Эн баһын ыалдьыбат. Кини илиигэ улахан. Эн тиһин быраас. Кини айаҕа кыһыл.

13.6. Translate into Sakha

Бүгүн быраас оскуолаҕа кэллэ. Кини улахан хоско олоһор. Оҕолор аан аттыгар турарлар. Кинилер бырааска барлар. Быраас остуолга олоһор. Кини көрдө, истэр уонна

рецепт суруйар. Уйгулаан баһа ыалдыар. Каскил тииһэ ыалдыар. Эн сүрэжин үчүгэй дуо? Эн баһын ыалдыар дуо? Эн илиин ыалдыар дуо? Эн атабын ыалдыар дуо?

Көрдөр, түөжин ханна баарый? Айабын ханна баарый? Сүрэжин ханна баарый? Тылын ханна баарый? Тарбабын ханна баарый?

Эн быраатын ханна үөрэнэр? Эн аҕаһын ханна үлэлиир? Эһэн уонна эбэн баланыссаҕа үлэлиллэр дуо? Доҕорлорун тугу гынарлар? Доҕорун оскуолаҕа бар? Ким бырааска бар? Ким баланыссаҕа бар?

14.1 Translate

Many doctors work at the polyclinic. The doctors look at illnesses separately. Some doctors treat the eyes only, some treat the abdomen, the heart, or the lungs. Some doctors treat the ears, the throat, and the nose. Doctor Tugunuurep treats only the nose. Oyuunuskay and Suntaaryskay are surgeons. At the beginning they write the patients[' names] on a card. Then they give the card to a doctor. The doctor calls the patients into line. He looks at the patient, listens, and writes him [the name of] the medicine. He also gives it to the pharmacy. The patients go to the hospital loudly.

14.2. Answer the questions

Поликлиникаҕа элбэх быраас үлэлиир. Быраастар ыарыыны тус-туспа көрөллөр. Ойуунускай уонна Сунтаарыскай -- хирурдар. Бастаан ыалдыар киһини карточкаҕа суруйаллар. Онтон карточканы бырааска биэрэллэр. Быраас ыалдыар дьону уочаратынан ыңыраар. Кини ыалдыар киһини көрөр, истэр уонна киниэхэ эми суруйар. Эми эмтиэкэбэ биэрэллэр. Улаханлык ыалдыар дьон баланыссаҕа бараллар.

14.3. Put the words in parentheses into the accusative case

1. Убай карточканы бырааска биэрэр.
2. Ити быраас тынаны үчүгэйдик эмтиир.
3. Быраас ыалдыар эмээхсини ыңыраар.
4. Ити оҕонньоры бырааска көрдөрүң.
5. Эн бу кинигэин үчүгэйдик аах.
6. Ол кыһы мана ыңыр.
7. Харандааһы оҕоҕо биэrimэ.
8. Ити киһи ханнык хаһыаты ааҕарый?
9. Учутал бүгүн эһиэхэ хас тэтэрээти уонна кинигэни биэрдэ?
10. Учутал ханнык оҕону ыңыраар?
11. Ханнык быраас кулгааҕы уонна күөмэйи эмтиир?
12. Быраас эһиэхэ ханнык эми суруйда?
13. Ити киһи ханнык тылы үчүгэйдик билэрий?
14. Убай карточкаҕа аҕыс киһини суруйда?

14.4. Compose sentences

Учутал тэтэрээти ааҕар.

Учуутал кинигэни ааҕар.
Учуутал оҕолору ыңыраар.
Учуутал хаһыаты ааҕар.
Учуутал энигини көрөр.
Учуутал кылаасы көрөр.

Бу быраас муруну эмтиир.
Ити врвч хараҕы эмтээбэт.
Ол быраас күөмэйи эмтиир.
Бу быраас тыңаны эмтээбэт.
Ити быраас иһи эмтиир.
Ол быраас сүрэҕи эмтээбэт.
Бу быраас быары эмтиир.

14.5. Translate into Sakha

Бу быраас хараҕы эмтээбэт, кини күөмэйи уонна муруну эмтиир. Бүгүн ол быраас ыалдьар дьону көрдөбөт. Ол киһи атаҕы ыалдьар, кини көхсүмү ыалдьыбат. Эмтиэкэни билэбин, **I do not know the hospital**. Ол эмтиэхэҕэ элбэх эми биэрлэр. Быраас ыңыраар эмээксини. Бүгүн уон киһилэри бырааска ыңырлар. Бу быраас оҕолору эмтиир.

Ким ол оҕонньору эмтиир? Ким ол оҕону эмтиир? Быраас кими ыңыраар? Сестра кими ыңыраар? Ол киһи тугу **этиир**? Бу киһини ким билэр? Бу кинигэни ким ааҕар? Ол киһини ыңыр! Бу оҕону бырааска көрдөр! Бу хаһыаты учууталга биэр! Бу кинигэни кыыска биэр!the

15.1. Translation

Tuyaara at work. Tuyaara works at the school. She is a cleaning lady. Early in the morning Tuyaara tidies up the classrooms. At the beginning she opens up the door and the small ventilation window. Then she takes a clean rag and wipes clean the table, the chairs, the benches, and the seats. She also wipes the windows, the closets, and the door. Then Tuyaara removes the trash. Now she takes a big rag and wipes the floor. The class was clean, the air was better. There is no trash there, no dust. Tuyaara closes the small ventilation window, closes the door. Then she tidies up the other classrooms. At eight o'clock the class was all prepared.

15.2. Answer the questions

Туйаара оскуолаҕа үлэлиир. Кини дьиэ сууяаччы. Туйаара сарсыарда эрдэ кылаастары хомуйар. Бастаан кини кылааска ааны уонна форточканы аһар. Онтон остуолу, олоппостору, паарталары, ыскамыайкалары ыраастык сотор. Уонна сыыһы хомуйар. Кылаас ыраас буолла. Туйаара форточканы сабар, ааны сабар. Кини атын кылаастары хомуйар. Аҕыс чааска кылаас барыта бэлэм буолла.

15.3. Read and translate

The cleaning lady removes the trash and wipes the dust. Today she is not cleaning the floor. The lesson is at nine o'clock in the morning. The classroom was prepared for the lesson at eight o'clock. The air in the classroom is good in the morning. Today they take many books,

notebooks, and pencils to class. The teacher is not calling you, she is calling another child. In this school they take small children, they do not take grown-ups.

Do not open the window, open the door. Do not take the notebook, take the book. Close the book, open the notebook. Wipe the desk clean. Take the chalk and write on the board. Do not take this book, this is someone else's book. Remove this trash, wipe the dust. Do not close the door, open it. Do not wipe that table, it is clean. Wipe this table well, it is dirty. Whom does the teacher call? What is the person saying? Who knows this person? What is that girl reading? Whom is that doctor treating? Which doctor treats the eyes? Is this doctor looking at the throat? Is that doctor seeing people today? Where does one pick up medicine? Where is the pharmacy? Where is the hospital?

15.4. Put the words in parentheses into the accusative or dative case

Мин дьонум улахан дьиэбэ олороллор. Эһэм оҕонньор нууччалыы хаһыаты аахпат. Учуутал ити оҕоллору кылааска ыңгырар. Миэхэ синньигэс харандааһы биэримэн. Оҕоҕо суон уруучуканы биэрбэттэр. Ити уоллатар атын оскуолаҕа үөрэнэллэр. Бу быраас оҕолору эмтиир, улахан дьону эмтээбэт. Ол кыргыттар куоракка үөрэнэллэр. Ити олоппоско олоҕу уонна бу кинигэни аах. Бу хара харандааһы ыл уонна ити тэтэрээккэ суруй. Кыра оҕоҕо уруучуканы биэримэ. Эн илиин кирдээх, кинигэни ылыма. Бу хосо аһыман, манна муостаны сууйаллар. Ити оронно ким утуйарый? Ол хоско ким ыллыбырый? Сарсын оскуолаҕа ким эрдэ барарый? Кылааска ким хаамарый? Ити киһи тугу кэпсирий? Ол оҕонньор кими ыңгырар?

15.5. Translate into Sakha

Учуутал миэхэ элбэх үлэни биэрэр. Эн көр бу үлэни үчүгэйдик. Туйаараҕа элбэх үлэ. Ньургун оскуолаҕа үчүгэйдик үөрэнэр. Бу саха үчүгэйдик уонна түргэнник нууччалыы санарар. Ол оронньор бытанник хаамарар. Мин аһаһым бүгүн бырааска барар. Мин эбэм тииһи суох. Мин сурэҕим уонна мин тыһам үчүгэйлэр. Ол оҕоҕо ыраас сирэй уонна кирдээх илии. Ол быраас улахан дьону эмтиир, кини оҕолору эмтээбэт. Манна ким ыалдьар? Бүгүн ким эмтиэкэбэ барар? Манна ким муостаны сууйар? Ким быылы хомуйар? Кимиэхэ тарбах кирдээх? Илиини сууй! Тииһи сууй! Бу эми ыл! Бу карточканы сестраҕа биэр! Ааны сап! Түһнүктэри ас! Бу хаһыаты ылыма! Бу кинигэни аахпа! Ол кинигэлэри аах!

16.1. Translation

At the cafeteria. In one large clean room there stand small tables. At each table there are four chairs. People are sitting in the chairs. They are all eating. Some people take lunch, some drink tea. For lunch they are offering soup, bread, meat, and compote. For tea they take sugar, bread, and butter. Some also take milk. Aytal and Michil take lunch. They drink soup, eat bread, then eat meat. And Michil said: "Aytal, now take milk." Aytal took two glasses of milk. They drink the milk. Michil loves milk very much, but does not love compote. Aytal also does not eat compote. They do not take compote. At another table Elley and Kaskil are eating. Elley dines, Kaskil drinks tea. Kaskil does not drink milk. He drinks a lot of tea. Everyone eats and goes out.

16.2. Answer the questions

Остолуобой хоһо улахан уонна ыраас. Хоско кыра остуоллар тураллар. Остуол аайы түөртүү олоппос баар. Сорох дьон эбиэт ылаллар, сорохтор чэй иһэллэр. Эбиэккэ мин, килиэп, эт уонна хомпуот биэрэллэр. Чэйгэ саахар, килиэп, арыы биэрэллэр. Айтал уонна Мичил эбиэт ыллылар. Кинилэр мин, килиэп, уонна эт аһаатылар. Мичил Айталга эттэ: “Айтал, аны үүттэ ыл.” Айтал икки ыстакаан үүтү ылла. Мичил үүтү таптыыр. Кини хомпуоту таптаабат. Атын остуолга Эллэй уонна Каскил аһыыллар. Эллэй эбиеттиир, Каскил чэй иһэр. Каскил үүтү испэт. Кини чэйи элбэхтик иһэр.

16.3. Compose sentences

Compose six sentences

Айтал эти сиэтэ.

Оҕолор үүтү истилэр.

Мичил мини истэ.

Дьоннор чэйи ыллылар.

Айтал арыыны таптаабат.

Оҕолор килэби сиэтилер.

Compose six sentences

Арыыны ким таптыыр?

Чэйи ким ылла?

Хомпуоту ким таптаабат?

Үүтү ким истэ?

Саахары ким таптаабат?

Килиэби ким сиэтэ?

16.4. Replace the present-tense verb in parentheses with its past-tense form

Убайым бүгүн остолобуойга эбиэттэ. Оҕолор элбэх үүтү истилэр. Мичил үүтү таптаата. Дьоннор остолобуойга аһаатылар. Ити оҕо элбэх чэйи истэ. Ол киһи хара килиэби ылла. Күннэй бүгүн оскуолаҕа ыллаата. Ити дьон баланыыссаҕа үлэтилер. Быраас оҕолору оскуолаҕа көрдө. Дьахталлар муостаны сууйдулар. Ити уол дуосканы куһаҕаннык сотто. Айхал учунталга уроугу кэпсээтэ. Ити кыргыттар бары эрдэ туртылар. Кыһыл харандааһы эйиэхэ ким биэрдэ? Бу хоско сыыһы ким хомуйда? Эмээхсин ханнык оронно сытта? Бүгүн манна ким эрдэ кэллэ? Онно ким сангарда? Эһэн оҕолорго тугу кэпсээтэ? Ити киһини ким биллэ? Учуутал бүгүн Тускулаананы ыһырда дуо?

16.5. Translate into Sakha

Бүгүн элбэх дьон остолобуойга эбиэтилер. Убайым эмиэ манна эбиэттэ. Кини ойоххо чэйи ылла. Эһэн уонна эбэн ханна сиэтэлэр? Эһэн хомпуоту таптыыр дуо? Бүгүн Айта дьиэҕэ эбиэттэ. Кини килиэби уонна аныыны аһаата, үүтү истэ. Кини оскуолаҕа эрдэ үлэтэ. Айта муостаны сууйда, паарталары, ыскамайакалары уонна остуоллары сотто. Быраатым бүгүн оскуолаҕа эрдэ кэллэ. Кини сэттэ чааска турда. Киэһэ оҕолор хойут утуйдулар. Кинилэр үчүгэй кинигэни аахтылар. Эмээхсин ааны сапта уонна оронно сытта. Бу уол тугу суруйда? Ол оҕонньор эйиэхэ тугу кэпсээтэ? Бу түннүгү ким сапта?

Учуутал кылааска кэллэ дуо? Кини оскуолаҕа ыңырдылар? Бу кыыс ханна оонньото?
Атын оҕолор ханна оонньотулар?

17.1. Dairy food

The cow gives milk. From milk come cream, butter, sbiten, and cottage cheese. All of them become “white food”. Kumiss is also white food. A Yakut loves white food very much. For a Yakut cream is a very delicious food. Children love sbiten even more. Stewler comes from soured milk. Stewler is also a good food. Butter comes from thick cream. White food is good for one's health.

17.2. Translate

In the morning my mother gave the children sbiten. The children ate the sbiten quickly. My father loves thick and sour stewler. He eats stewler at dinner. Ayta does not love stewler. She says: “Stewler is bad, it's sour. Sbiten is better.” Today at the cafeteria they offered kumiss. The kumiss is thick and there is butter in it. All the people drink a lot of kumiss. In the evening my older brother said: “Children, which food is the most delicious?” Ayta says: “Sbiten.” Nurgun replies: “No, sour cream is more delicious.”

Who is eating this cottage cheese? You, come, eat! Who loves kumiss? You, take it, take it! Do not give me stewler. This stewler is sour. Who ate the butter? Who drank the milk? Do not drink that milk! That is the child's milk. Do not eat too much stewler, you'll get a stomach ache.

17.3. Replace the present-tense form of the verb with the past tense

Каскил остолобуойга аһаата. Айтал дьыэҕэ оонньото. Эллэй муостаны сууйда. Эмээхсин ааны сапта. Дьоннор суорат сиэтилэр. Оҕолор уруокка олордулар. Оҕонньор оронно сытта. Ити киһи баланыыссаҕа үлэтэ. Уолаттар кымыс истилэр. Бу киһи аһы кымыһы истэ. Дьоннорум киэһэ хаһыат аахтылар. Эбэн сахалыы кэпсээтэ. Аҕаһым нуучалыы суруйда. Эһэм уонна эбэм эрдэ туртылар. Кылааска оҕолор санардылар. Доктор ыалдьар киһини ыңырда. Дьахтар остуолу сотто. Түннүктэри киэһэ саптылар. Кылаастары эрдэ хомуйдылар. Бу оҕону бырааска көрдөлэр. Бүгүн оскуолаҕа быраастар кэлдилэр. Убайым куоракка үөрэннүлэр. Бу нууччалар саха тылын үөрэтүлэр. Ити оҕо муостаҕа сытта. Ол оҕолор киэһэ эрдэ утуйдылар. Бу хоско кыра оҕо ытта.

17.4. Compose sentences

Сайаана хойуу кымыһы истэ.
Оҕолор аһы сүөгэйи сиэтилэр.
Дьоннор минньигэс суораты истилэр.
Сайаана үчүгэй эти сиэтэ.
Оҕолор үчүгэй килиэби сиэтилэр.
Дьоннор минньигэс үүтү истилэр.
Сайаана минньигэс күөрчэҕи истэ.

Сайаана ханнык эти сиэтэ?
Оџолор ханнык үүтү истилэр?
Дьоннор ханнык сүөгэи сиэтилэр?
Сайаана ханнык суораты истэ?
Оџолор ханнык килиэби сиэтилэр?
Дьоннор ханнык кымыһы истилэр?
Сайаана ханнык күөрчэџи истэ?

17.5. Translate into Sakha

Сарсыарда оџолор эрдэ турдулар. Кинилэр чэйи истилэр, суораты сиэтилэр уонна оскуолаџа бардылар. Аџам эмиэ эрдэ турда уонна үлэтэ барда. Кини баланыыссаџа үлэлиир. Бүгүн быраастар оскуолаџа кэллилэр. Оџолор бары уочаратынан быраастарга бардылар. Быраастар оџолору көрдөлөр уонна суруйдулар. Оскуолаџа Каскил биир үчүгэй кинигэни ылла. Киэһэ кини кинигэни миэхэ көрдө. Онтон кини кинигэни аахта уонна дьоннорго кэпсээтэ. Бүгүн остолобуойга элбэх үрүн ас баар. Дьон бары үүтү уонна кымыһы истилэр, нэдьэгэи уонна аһы сүөрэйи сиэтилэр. Сорох дьон сүөгэи истилэр. Кымыһы ким таптыыр? Ол оџо үүтү таптыыр дуо? Арыыны ким таптаабат? Килиэби ким ылла? Бу үүтү эйиэхэ ким биэрдэ? Барыта, олоҕор уонна аһаа! Бу кымыһы ыл уонна ис!

18.1.

At home. The tea boiled. Pour some tea! Sayaarda placed the dishes on the table, brought the butter, and cut the bread. **Килиэбэ үрүн килиэп.** The bread is very delicious. Everyone sits and drinks tea. “Ah, Kaskil has come! Sit! Kaskil, please, drink some tea! Take it! Sayaarda, bring a breadroll, cut some more bread!” Kaskil sits and drinks tea. “Eat well, Kaskil! Take the roll, take some butter! This is sugar. Take some sugar!” Kaskil ate a lot, grew mightily full. “Eat some more, Kaskil!” “No, thank you! That's enough, I'm full.”

18.2. Answer the questions

Чэй оргуйда. Сайаарда остуолга иһити туруорда. Кини үрүн килиэби быста. Дьон олоҕороллор уонна чэй иһэллэр. Каскил кэллэ. Онно киһи эттэ: “Аа, Каскил кэллэ! Олоҕор. Каскил! Баһаалыста, чэйдэ ис! Ыл, Сайаарда буулката аџал, өссө килиэптэ быс! Каскилга чэйдэ кут!” Каскилга чэйи, буулканы, арыыны уонна саахары биэрдилэр. Киһи эттэ: “Аһаа үчүгэйдик, Каскил! Буулката ыл, арыыта ыл! Саахар бу баар. Саахарда ыл!” Киһи эттэ: “Өссө аһа, Каскил!” Каскил онно эттэ: “Суох, баһыыба! Түксү, тоттум.”

18.3. Translate

Sayyuna! Come, drink some cream, eat some sbiten! Ayaal! Well, drink this milk! You are in the cafeteria. Take some dinner there. Drink some soup, eat some meat. You, eat that stewler. Do not eat that cream. Do not cut the white bread, cut some of the black bread. Take some sugar in the tea. Pour some milk in the tea. Take some butter on the bread. Pour me some thick tea.

Bring me a book (any book). Bring me a good book. Bring me this book. Give that book to the girl. Give a pencil (any pencil) to that boy. You, work there. Clean some floors, wipe some benches and tables, clean some doors and closets. Saskaana cleans a floor, Uygulaan wipes a table. You, wipe a window.

He drinks milk.
He drinks the milk.
You, do not drink the milk.
You, drink some milk.
You, drink the milk.
You, do not drink milk.

18.4. Compose sentences

Эн килиэп сиэмэ.
Кини килиэптэ сиэ.
Кинилэр киниэби сииллэр.

Эн эти ыл.
Эһиги эт ылын.
Кинилэр эттэ ылбаттар.
Эн эттэ ылыма.
Эһиги эти ылыман.
Кинилэр эттэ ылаллар.

18.5. Give the partitive form of the following words

арыыта, суоратта, сүөгөйдэ, килиэптэ, кымыста, чэйдэ, күөрэхтэ, миннэ, кинигэтэ, хаһыатта, уруучуката, харандааста, аанна, оронно, оһохто, ыскаапта.

18.6. Translate into Sakha

Бүгүн ол дьахтар муостаны сууйар. Эн суруйума, кинигэтэ аах. Эһиги остолобуойга эбиэттэ ылыман, чэйдэ ыл. Харандааһы ыл уонна түргэннык суруй. Ол уолга кинигэтэ биэр! Киниэхэ куһаҕан кинигэтэ биэриэмэ. Ол оҕоҕо үүттэ биэриэмэ, миннэ биэр. Бу ааны ким аста? Бу остуолу ким сууйда? Миэхэ ыраас тирээпкэтэ биэр. Бу тирээпкэни кыыстарга биэр. Биир кыыс тирээпкэтэ сууйар. Бу кинигэни ылыма, атын кинигэтэ ыл. Манна хаһыат баар? Миэхэ хаһыатта биэр. Манна чэрэниилэтэ кут. Киниэхэ уруучуката биэр. Эн бу уруучуканы ыл.

19.1. At the market.

“My friend, do you have meat? Sell me some!”
“There is meat, there is meat! Buy it! Well, here it is! Look.”
“This meat is lean. Bring me some fat meat.”
“This *is* fat meat. The chest of the cow.”
“This meat has many bones. Is there other meat?”

“This is boneless and fat meat.”

“Well, enough, hang it up! Do you have the cow's gut [i.e., organ meats]?”

“There is the cow's liver, heart, kidneys.”

“Give me the liver and the heart.”

“Do you need butter?”

“What sort of butter is there? Do you have clarified butter?”

“No. There is white butter.”

“I have no need of white butter. What is that person selling?”

“He is selling milk.”

“My friend, this milk of yours, how much is it? Is there cream? Give me some clarified butter.”

“I do not have butter. I have lard. Take some grease.”

“No, I have no need of lard.”

19.2. Translation

“Bülühüt, where did the old lady go?” “She went to the market?” “What is she buying?” “She is getting meat and butter.” At the “Iceberg” market there are kolkhozniks. They are selling meat, butter, and milk. They sold the very fat meat. Boydoy bought a lot of meat. The organ meats and the head of a cow are for sale. People take the liver, the heart, the kidneys. They do not take the lungs. One woman bought a lot of cream and cottage cheese. The people from one kolkhoz sold kumiss. Today at the market there is a lot of white butter, there is no clarified butter. Who needs lard? Who is buying cream? What are these people selling? For how much are they selling the meat? What did Boydoy buy? This old man is not selling butter, he is selling lard. This person is not buying the lard, he is buying butter. They are not taking a lot of the meat there, they are not weighing a lot of meat there, they are weighing a little meat. Cut this meat and weigh it! Weigh this lard separately. Do not give [me] the lean meat, bring me some of the fat meat!

19.3. Rewrite in the singular

Дьахтар баһаарга үүт атыылыыр. Эн үүттэ атыылас! Ити уол эт атыыласпат. Кини дьэнкир арыы атыылаһар. Ити эти быс уонна ыйаа! Сыаны ылыма, үрүҥ арыыны ыл! Көтөх эти биэримэ, эмис эттэ аҕал! Ити оҕо быары таптыыр дуо? Суох, ити оҕо быары таптаабат. Остолобуойга бу кыыс чэй испэттэ, кини эбиэтээтэ. Эн эбиэт атыылаһыма, чэйдэ атыылас! Ити оҕонньор оскуолаҕа үлэлээбэт, баланыссаҕа үлэлиир. Бу эмээхсин нууччалыы кэпсэппэт, сахалыы кэпсэтэр.

19.3. Translate into Sakha

Бу киһи арыы атыыласта. Эн эмиэ арыыта атыылас. Бу арыыны ыл. Бу оҕонньор үүтүн хастыы атыылыыр? Кини үүтэ үчүгэй дуо? Кымыһы ханна атыылыыллар? Миэхэ дьэнкир арыы наада. Миэхэ сыа наадата суох. Эийэхэ үрүҥ арыы наада дуо? Манна ынах иһэ баар. Кинилэр быар ылаллар дуо? Ол эмээхсиннэ сүөгэйэ суох. Кини нэдьэгэй атыылыыр. Килиэптэ уонна саахарда атыылаһын. Хара килиэби ылыман. Сарсыарда ийэм баһаарга барда. Кини үрүҥ арыы уонна эмис эт атыыласта. Кини дьэнкир арыы атыыласпатта. Эбэн баһаарга хойуу үүт атыыласта. Кини ол үүтү оһоххо

туруорда. Миэхэ чэйдэ кутун. Миэхэ үрүн килиэби аҕалынг. Саахар ханна баар? Миэхэ саахарда биэр. Ол киһини чэйгэ ыңырын. Киниэхэ чэйдэ кутун.

20.1. Translation

1. In the classroom there are one door, two stoves, six windows. Two closets stand on the floor. In the closets are many books, notebooks, pencils, pens, inkpots. Next to the stove there stands one large black board. There are chalk and a rag there. What do the children do at school? They study. The children read, write, converse in Sakha and Russian.
2. Bülühüt's family is large. His grandfather and grandmother are [still] alive. His father and mother [both] work. His older brother works at the hospital, his wife also works. Some of Bülühüt's younger brothers and younger sisters work, some are small. All his friends study. One of his friends studies in the city. In the city Yakuts and Russians study together [бииргээ]. My one older sister studies at the high school. The old men and old women do not study. Some of them work, some of them do not work. My grandmother sits at home, she is sick.
3. A person has a head, a back, a chest, a belly, hands, feet. On the head are hair, ears, a face. There are a heart and lungs in the chest. A person has a stomach, a liver, kidneys in the gut. There are fingers/toes on the hands and feet. The fingers of the hand are long and thin., the toes of the feet are short and fat. Sick people show [themselves] to the doctor. The doctor writes a prescription for the sick people. They give out medicine at the pharmacy. They treat sick people swiftly at the hospital.
4. People eat at home and at the cafeteria. Bülühüt drinks tea at home, and dines at the cafeteria. Today he took shchi, meat, and kasha. Some people drink soup, some drink tea, some eat dairy products. Bülühüt does not love lard, he does not drink wine and spirits. He loves meat without fat, kasha, and milk very much. The sovkhosniks bring stewler, milk, cottage cheese, and cream to the cafeteria.

20.2. Vocabulary review

NOUNS. BODY PARTS: бас, баттах, сирэй, сүүс, кулгаах, аях, тыл, тиис, бытык, харах, хаас, мурун, уос, тарбах, түөс, ис, көбүс, куртах, сүрэх, күөмэй, быар, бүөр. FOOD: мин, эт, килиэп, арыы, дьэнкир арыы, саахар, ас, сүөгэй, аһыы сүөгэй, күөрчэх, нэдьэгэй, кымыс, суорат, буулка, сыа, хааһы, истии, арыгы, испиир. OTHER: ыарыы, эмп, эмтиэкэ, уочарат, дьиэ сууйааччы, тирээпкэ, сыыс, быыл, салгын, үлэ, остолобуой, эбиэт, доробуйа, ынах, иһит, баһаар, унуох.

VERBS: санар, санаа, көрдөр, тыын, эмтээ, биэр, ыңыр, сууй, хомуй, сот, ыл, ас, сап, сиз, сиир, ис, эбиэттээ, таптаа, аҕал, туруор, кут, быс, атылаа, атыылас, ыйаа.

ADJECTIVES: хараҕа суох, синньигэс, кылгас, уһун, ыраас, кирдээх, сорох, атын, бэлэм, үрүн, аһыы, хойуу, минньигэс, ордук, бэрт, унуоҕа суох, наадата суох, эмис, көтөх, сөп.

ADVERBS: аны, онтон, эрэ, бастаан, тус-туспа, сарсыарда, бэрт.

NUMBERS: алта, сэттэ, аҕыс, тоҕус

20.3. Grammar review

1. Оскуолаҕа, дьибэ, эбэ, убайга, доҕорго, эмээхсингэ, кыыска, уолго, учууталга, бырааска, остолобуойго, сирэйгэ, кулгаахха, сүрэххэ, бүөргө, искэ, аяхха, илиигэ, куоракка, эткэ, үүткэ, ыскаапка, аанна, эбиэткэ, түннүккэ, уроокко, испииргэ, баһаарга, миэхэ, эһиэхэ, киниэхэ, биһиэхэ, эһиэхэ, кимиэхэ, киһиэхэ.

2. арыыны, эти, үүтү, илиини, атабы, оһоһу, ыскаабы, килиэби, кымыһы, тиини, түннүгү, бытыгы, оһону, доһору, атаһы.
3. (А) кинигэлэр, оһолор, дьиэлэр, дьоннор, убайдар, сирэйдэр, тиистэр, илиилэр, тарбахтар, оһохтор, ороннор, тэтэрээттэр, колхозтор, быраастар, поликлиникалар, хостор, атахтар, тыллар, тыналар, быардар, бүөрдөр. (В) аһаабат, үлэлээбэт, оонньообот, көрбөт, саппат, аспат, аапат, утуйбот, ыллаабаттар, атыыласпаттар, сизбэттэр, аһалбаттар, үөрэммэттэр, тыымматтар, хомуйбаттар, быспаттар, испэттэр.
4. (А) орон, кэргэн, мурун, суорат, иһит, салгын.
5. Аһаата, кэпсээтэ, үлэлээтэ, кэпсэттэ, оһордулар, турда, сытта, тыыныллар, үөрэнэтилер, көрдө, көрдөрдө, көрөтүлөр, утуйдылар, сотто, саптылар, аста, быстылар, аахта, сизтэ, **биэрдэ**, атыыластылар, кутта, аһалтылар.
6. Оһото, аста, килиэптэ, саахарда, арыыта, сүөгэйдэ, испиэрдэ, истиитэ, хааһыта, суоратта, кымыста, чэйдэ, эттэ, сыада, унуохто, миннэ, оронно, оһохто.
7. Бу буулканы аһал. Каскил буулка ылыыр. Буулката аһаа.

21.1. Teatime. We have a lot of dishware. Some dishes are set for tea, some are set for dinner. We have one big copper samovar. It boils quickly, it is a good samovar. We have two teapots. The small teapot for boiling water is placed on the samovar. They pour tea there. And there is also one big black teapot. Sometimes they boil tea there. Our teapots, glasses, and trays stand on the shelf. There are also small tea spoons, a butter dish, a milk dish. We have eight cups, four glasses. My mother boils the samovar. She also pours the tea. My younger sister washes the dishes.

21.2. Биһиги иһиппит элбэх. Сорох иһити чэйгэ туруораллар, сорох иһити эбиэккэ туруораллар. Биһиэхэ биир улахан алтан сылабаар баар. Кини үчүгэй сылабаар. Чаанньыкпыт иккилэр. Үрүн чаанньык баар. Кинини сылабаарга туруоллар. Улахан чаанньык баар. Онно арыт чэй оргуталлар. Биһиги чааскыларбыт, ыстакаанарбыт уонна бүлүүһэлэрбит ыскаапка тураллар. Ыскаапка өссө кыра чэй ньуоскалара, арыы иһитэ, үүт иһитэ бааллар. Биһиги чааскыбыт аһыс. Биһиги ыстакааммыт түөрт. Сылабаары ийэм оргутар. Чэйи эмиз кини кутар. Иһити балтым сууйар. Ити дьон иһиттэрэ элбэх. Кинилэр сылабаардара улахан уонна алтан. Кинилэр чанньыктара икки. Кинилэр чааскылары аһыс, ыстакааннара түөрт.

21.3. Our cafeteria is large. It has very many dishes. Is your cafeteria large? How many teachers do you have? How many children do you have? How many classes do you have? **Where is the school where those people study?** Do they have many teachers? How many classrooms do they have? Some of our teachers are Yakuts. Are your children also Yakuts? **Does your grandfather, an old man, work?** Our grandfather, an old man, works some of the time, and is ill some of the time. Our home has three rooms. How many rooms does your home have? Our classroom has five windows, two stoves. Our windows are big. Is your classroom large? How many windows do you have? How many stoves do you have? Are your windows big? Is your school clean?

21.4.

Биһиги ийэбит кырдыаһас.
Эһиги аһабыт үлэлиир.
Кинилэр аһалара кырдыаһас.
Биһиги аһабыт эдэр.

Эһиги ийэҕит үлэлиир.
Кинилэр ийэлэрэ эдэр.

Биһиги кылааспыт ыраас дуо?
Эһиги хоскут улахан дуо?
Кинилэр кылаастара кыра дуо?
Биһиги хоспут ыраас дуо?
Эһиги кылааскыт кирдээх дуо?
Кинилэр хосторо ыраас дуо?

21.5. Use the possessive form in the plural

Биһиги

паартабыт
книгэбит
харандааспыт
остуолбут
түннүкпүт
ааммыт
хосторбут

Эһиги

аҕабыт
дьиэҕит
остолобуойгут
ыскаапкыт
оһоххут
оронгут
ааннаргыт

Кинилэр

эһэлэрэ
убайдара
аҕастара
кэргэннэрэ
оһохторо
оҕолоро

21.6. Translate into Sakha

Учууталбыт оҕолору таптыыр. Оскуолаҕыт куоракка баар. Хоспут улахан уонна ыраас. Кинилэр хосторо кыра. Биһиги түннүктэрбит улаханнар уонна ыраастар. Эһиги оҕолоргут үчүгэйдик үөрэнэллэр. Кинилэр оҕолоро манна үөрэммэттэр.

Эһиги чааскыларгыт остуолга тураллар, биһиги чааскыларбыт ыскаапка баллар. Кинилэр сылаабардара оргуйда, сылабааргыт оргуйбат. Чэйбит бэрт хойуу, чэйгит эмиэ хойуу. Бу оҕолор илиилэрэ кирдээх, кинилэр сирэйдэрэ ыраас. Ити оҕолор ийэлэрэ арыт оскуолаҕа кэллэр. Биһиги оҕолорбут оскуолаҕа эрдэ бараллар. Иһиккит остуолга турар, иһитпит манна суох. Бу эбэбит. Эһиги эһээҕит онно олорор. Эһиги убайгыт

нууччалыы билэр дуо? Эһиги доборгут ханна үлэлиир? Бу оҕолор ийэлэрэ ханна олорор? Биһиги чууталбыт эйиэхэ тугу кэпсээтэ? Эһиги убайгыт бүгүн тугу ааҕар?

22.1. Dinner. They are cooking dinner in a big bucket. The dinner was cooked up. Аyaана places the dishware on the big long table. The trays, the spoons, the forks, the knives-- all are being prepared. She pours the soup into a big dish. She places the meat on a tray. Well, you all, sit down, dine! Everybody sits and eats. The people drank soup, ate meat. Then they ate kasha and compote. A very delicious dinner! Everyone was well full. Naryya and Sayaana tidied up the table, washed the dishes and put them away.

22.2. Answer the questions

Эбиэти улахан солуурга буһараллар.
Айаана улахан уһун остуолга иһити туруорар.
Тэрнэлкэлэр, ньуоскалар, биилкэлэр, быһахтар бэлэм буоллулар.
Айаана улахан минскэбэ мини кутар.
Эти тэриэлкэбэ уурар.
Дьон олороллор уонна аһыыллар.
Кинилэр мин истилэр, эт сиэтилэр.
Эбиэт бэрт минньигэс.
Бары үчүгэйдик тоттулар.
Нарыйа уонна Сайаана остуолу хомуйдулар.
Иһити сууйдулар уонна уурдулар.

22.3. Write the possessive forms of the plurals

1.1. Биһиги паарталарбыт, остуолларбыт бу тураллар. Биһиги ыскааптарбыт уонна дуоскаларбыт онно баллар. Биһиги кылаастарбыт улаханнар уонна ыраастар.

1.2. Эһиги паарталаргыт, остуолларгыт бу тураллар. Эһини ыскааптаргыт уонна дуоскаларгыт онно баллар. Эһиги кылаастаргыт улаханнар уонна ыраастар.

1.3. Кинилэр паарталара, остуоллара бу тураллар. Кинилэр ыскааптара уонна дуоскалара онно баллар. Кинилэр кылаастара улаханнар уонна ыраастар.

2.1. Биһиги дьыэлэрбит манна бааллар. Биһиги утуйардар хосторбут бу баллар. Биһини ороннорбут онно тураллар.

2.2. Эһиги дьыэлэрбит манна бааллар. Эһини утуйардар хосторгут бу баллар. Эһиги оронноргут онно тураллар.

2.3. Кинилэр дьыэлэрэ манна бааллар. Кинилэр утуйардар хосторо бу баллар. Кинилэр оронноро онно тураллар.

3.1. Биһиги остолубуойбут итиннэ баар. Биһиги эбиэппит үчүгэй. Биһиги чэйбит хойуу.

3.2. Эһиги остолубуойгут итиннэ баар. Эһиги эбиэппит үчүгэй. Эһиги чэйгит хойуу.

3.3. Кинилэр остолубуойдору итиннэ баар. Кинилэр эбиэттэрэ үчүгэй. Кинилэр чэйдэрэ хойуу.

22.4. Change the verbs

1. Кыыс суруйбат. Уоллатар аахпаттар. Учуутал кэпсээбэт.

2. Эһэм эрдэ турбат. Убайдарым үөрэммэттэр. Эбэм иһит сууйбат.
3. Бу быраас хараҕы эмтээбэт. Ити быраас күөмэйи көрбөт. Ол дьон эми ылаллар.
4. Бу оҕо үүтү таптаабат. Ити дьон эти элбэхтик сиэбэттэр. Дьахтар эбиэт буспот.

1. Кыыс суруйда. Уоллатар аахтылар. Учуутал кэпсээтэ.
2. Эһэм эрдэ турда. Убайдарым үөрэннилэр. Эбэм иһит сууйда.
3. Бу быраас хараҕы эмтээтэ. Ити быраас күөмэйи көрдө. Ол дьон эми ыллылар.
4. Бу оҕо үүтү таптаата. Ити дьон эти элбэхтик сиэтэ. Дьахтар эбиэт буһарда.

22.5 Compose sentences

Биһиги ыстакааммыт остуолга турар.
 Эһиги быһаххыт ыскаапка турар.
 Кинилэр ыстакааннара остуолга суох.
 Биһиги быһахпыт долбуурга баар.
 Кинилэр быһахтара долбуурга суох.

Мин ыстакааным ханна турарый?
 Эн чааскын ханна баарый?
 Биһиги быһахпыт ханна сытарый?
 Эһиги биилкэбит ханна сытарый?
 Биһиги миискэбит ханна сытарый?
 Эһиги быһаҕын ханна баарый?
 Мин быһаҕым ханна баарый?

22.5. Translate into Sakha

Биһиги остолобуойбут улахан. Элбэх дьон остолобуойга эбиэттиллэр. Биһиги учууталларбыт остолобуойга эбиэттиллэр. Эһиги остолобуойгут улахан дуо? Биһиги аҕабыт арыт остолобуойга эбиэттиир. Биһиги оҕолорбут дьизэ сириллэр. Кинилэр остолобуойга барбаттар. Эһиги оҕолоргут ханна сириллэрий? Кинилэр остолобуойга бараллар дуо? Биһиги ийэбит балыһаҕа үлэлиир. Эһиги эһэбит уонна эбэбит үлэлиллэр дуо? Бу оҕо ийэтэ ханна үлэлирий? Бу дьахтар оҕолоро ханна үөрэнэллэрий? Бу оҕонньор уолаттара үөрэнэллэр дуо? Эһиги хаһыаккыт онно сытар. Ылын уонна ааҕын! Бу биһиги ыстакааммыт. Кинини манна аҕалын! Кыһыл харандааһы ким ылла? Бу харандааһы ылыман!

23.1. In the morning

In the morning my mother got up early. First she heated the stove in the kitchen. Then she took the ladle and poured water into the pail from the barrel standing in the corner. She poured the water from the pail into the samovar, and placed the samovar. And my mother cooked up the pancakes in the frying pan. Then the people got up. My mother poured water into the washing basin. All the people washed themselves. Kaskil also washed himself. Then everybody sat down, drank tea, ate pancakes. They all love pancakes mightily. The little girl Ayaana says: "Pancakes are good, flatbread is bad." All the people ate and went. Some went to work, Kaskil went to school. The little children and the old women remained at home.

23.2. Answer the questions

Ийэм сарсыарда эрдэ турда.
Кини бастаан билиидэни отунна.
Ууну буочкатган ылла, биэдэрэбэ кутта.
Ийэм хобордооххо алаадьы буһарда.
Онтон дьон турдулар.
Ийэм суунар иһиккэ уу кутта.
Дьоннор бары сууннулар. Каскил эмиэ суунна.
Дьон чэй истилэр, алаадьы сиэтилэр.
Кинилэр алаадьыны таптыылар.
Кыра кыыс эттэ: “Алаадьы үчүгэй, лэппиэскэ куһаҕан.”
Сорохтор үлэбэ бардыар, Каскил оскуолаҕа барда.
Дьибэбэ кыра оҕолор уонна эмээхситтэр хааллылар.

23.3. Translate and answer the questions

Our stove and washing basin are in the kitchen.
Where is your washing basin?
Where is your water?
Is your kitchen's stove a burner, or something else?
How many pails do you have?
Who heats the samovar at your place?
Is your frying pan large?
What do they cook in it?
Does your family love pancakes?
Do you eat flatbread or bread at your place?
In the morning who gets up early at your place?
Where does your mother work?
In the morning who goes to work?
Is the child who goes at the lesson?
Are the small children at the lesson?
Who remains a home?

Биһиги суунар иһиппит куукунаҕа турар.
Уубут эмиэ куукунаҕа турар.
Куукунабыт оһоҕо билиидэ.
Биһиги биэдэрэбит икки.
Биһиэхэ сылабаары убайым оргутар.
Хобордоохпут кыра.
Онно алаадьыны буһараллар.
Суох, биһиги дьонмут алаадьыны таптаабаттар.
Биһиэхэ килиэп сииллэр.
Сарсыарда биһиэхэ бары эрдэ тураллар.
Ийэбит балыыһаҕа үлэлиир.
Сарсыарда аҕам уонна ийэм үлэбэ бараллар.
Үөрэххэ барар оҕо баар.
Кыра оҕолор баллар.
Дьибэбэ кыра оҕолор уонна эмээхситтэр хааллылар.

23.4. Rewrite the sentences, giving the plural form of the verbs

Ууну биедэрэттэн ылыман, буочукаттан ылын. Чэйи сылабаарга оргутуман, чаанньыкка оргутун. Чаанньыктар оргуйбаттар, сылабаардар оргуйаллар. Ити дьахталлар алаадыны буһарбаттар, лэппиэскэни буһараллар. Бу оҕолор суораты таптаабаттар, күөрчэби таптыылар. Ити дьоннор үүтү испэттэр, кымыһы иһэллэр. Кыргыттар дьиэбэ хаалаллар, ити уолаттар хаалбаттар. Ол киһи оҕолоро манна үөрэмэттэр, куоракка үөрэнэллэр. Биһиги аҕастарбыт үөрэнэллэр, эһиги аҕастаргыт үлэлииллэр. Бу дьахталлар оҕолоро улахан.

23.5. Translate into Sakha

Эн ийэн куукунаҕа баар. Кини эбиэти буһарар. Эн эбээн онно эмиэ баар. Кини иһити сууйар. Эһиги куукунаҕыт ыраас. Биһиги куукунабыт эмиэ ыраас уонна улахан. Куукунаҕа элбэх иһит баар. Муннукка улахан буочука турар. Буочукаҕа уу баар. Атын муннукка биһиги суунар иһиппит турар. Сарсыарда бары онно сууналлар. Биһиги биедэрэлэрбит, чаанньыктарбыт, уонна биһиги алтан сылабаарбыт долбуурга тураллар. Билиидэбэ ийэбит аһы буһарар. Кини эбиэти буһарар, үүтү уонна чэйи оргутар. Сарсыарда уонна киэһэ кини сылабаары туруорар. Кини арыт хааһы уонна хомпуот буһарар, алаады буһарар. Бу дьиэбэ туспа куукуна баар дуо? Кини улахан дуо? Киниэхэ билиидэ баар дуо? Билиидэбэ тугу буһараллар? Эбиэти буһараллар дуо? Бары дьиэбэ эбиэттииллэр дуо? Остолобуойга ким эбиэттиир?

24.1. In winter

In winter where we live it becomes very cold. All the people get dressed in warm clothing. They wear a warm coat, hat, gloves, felt boots. In winter the day is short, the night is long. Every day I go to school. I wake up very early, I wash myself, I eat. Then I take the books, notebooks, I dress warmly, and I go. At school there are five, sometimes six lessons. In the evening I come home, I eat, and I lie down a little. Then I study my lessons: I read, I write. In the evening I go to sleep at ten o'clock.

24.2. Answer the questions

Кыһын биһиэхэ улахан тымныы буолар.

Дьон ичигэс таһаһы танналлар.

Кыһын күн кылгас, түүн уһун.

Кыһын мин күн аайы оскуолаҕа барабын.

Сарсыарда эрдэ тудуу рабын.

Мин суунабын, аһыбын, кинигэлэри уонна тэтэрээттэри ылабын, ичигэстик таннабын уонна оскуолаҕа барабын.

Оскуолаҕа биэс, арыт алта уруок буолар.

Киэһэ мин дьиэбэ кэлэбин, эбиэттиибин уонна кыратык сытабын.

Уон чааска утуйабын.

24.3. Translate

Sometimes I dine at home, sometimes I dine at the cafeteria. The greasy meat soup is better. The dry meat soup is worse. I also eat kasha. I love stewler and sbiten mightily. Where do you eat? What sort of soup do you love? Do you love stewler? Do you eat a lot of kasha? And what do you love? Do you study, or do you work? What do you do in winter? Is your coat

warm? What are your hat and gloves like? Do you have felt boots? My felt boots are big and warm. My coat is black, my hat is also black. Which one is your coat? Which one is your coat?

24.4. Compose sentences

Мин килиэп сиибин.
Эн кинигэ ааҕабын.
Мин сон кэтэбин.
Эн сон кэтэбин.
Мин кинигэ ааҕабын.
Эн килиэп сиигин.

Мин үтүлүгүм ханна сытарый?
Эн сонун ханна баарый?
Кини соно ханна баарый?
Оҕо хаатынката ханна баарый?
Мин хаатынкам ханна баарый?
Оҕо үтүлүгэ ханна сытарый?
Эн хаатынкан ханна баарый?
Мин сонум ханна сытарый?

24.5. Translate into Sakha

Кыһын мин бу сонун кэтэбин. Кини ордук ичигэс. Мин бэргэхэм уонна үтүлүгүм эмиэ ичигэс. Мин бу хоско утуйабын. Кини кыра уонна ичигэс. Киэһэ манна лаампа аттыгар олоробун уонна уруок үөрэтэбин. Сахалыы уонна нууччалыы ааҕабын. Мин бэрт үчүгэйдик сахалыы кэпсэтэбин. Эн нууччалыы билэбин дуо? Ханнык кинигэлэри ааҕабыный? Хаһыаты ааҕабын дуо? Бу кинигэни ким ааҕарый? Кыһын мин кыратык оонньуубун, элбэхтик ааҕабын. Кыһын мин эрдэ турабын, хойут утуйабын. Сарсыарда аҕыс чааска оскуолаҕа барабын. Онно биэс, арыт алта уруок буолар. Мин түөрт чааска дьиэбэ кэлэбин уонна эбиэттиибин. Киэһэ элбэхтик ааҕабын. Эн хаһан оскуолаҕа барабыный? Хаһан дьиэбэ кэлэбиний? Киэһэ тугу гынабыный?

25.1. Conversation

“Ауаана, do you sew?”
“I sew a little, simple clothes.”
“What do you stitch?”
“Shirts, pants, warm clothes with fur. I also sew shoes with a soft sole.”
“Do you sew suits?”
“No, I do not sew suits.”
“Stitch me up some fur shoes.”
“Hey, no! I have a lot of work. And I do not have a wide needle.”
“Well then, stitch [my] pants.”
“I do stitch pants. Bring them tomorrow.”
“Alright, I'll bring them tomorrow. Do you have black thread?”
“I've got some.”
“Give me a little.”

“Here, take this.”

“Well good, thanks.”

25.2. Translate

My grandfather wears fur shoes. He does not like felt boots. He says: “Felt boots are bad, cold. Fur shoes are warm.” My mother sews a little. For me she stitched shirts and pants with warm lining. The little girl Ayaana says: “Mom, stitch me a shirt. I will soon go to school.” In the winter I wear felt boots and pants with warm lining. My coat has warm lining, my gloves also have warm lining. Do you wear fur shoes? Does your coat have warm lining? What lining do your gloves have? Is your school warm? In which classroom do you study? How well do you know Russian? I read Russian quickly, but I speak slowly. Our teacher speaks Sakha very well.

25.3. Provide the singular present-tense conjugation of the verbs

аһаа - аһыбын, аһыгын, аһыыр
ыллаа - ыллыбын, ыллыгын, ыллыыр
кэпсээ - кэпсибин, кэпсигин, кэпсиир
сизэ - сиибин, сиигин, сиир
оонньоо - оонньоубун, оонньоугун, оонньоур
тохтоо - тохтуубун, тохтуугун, тохтуур
эбиэттээ - эбиэттибин, эбиэттигин, эбиэттиир
чэйдээ - чэйдибин, чэйдигин, чэйдиир
эмтээ - эмтибин, эмтигин, эмтиир
ыйаа - ыйыбын, ыйыгын, ыйыыр

бар - барабын, барабын, барар
кэт - кэтэбин, кэтэбин, кэтэр
олор - олоробун, олоробун, олорор
көр - көрөбүн, көрөбүн, көрөр
оргут - оргутобун, оргутобун, оргутор
буһар - буһарабын, буһарабын, буһарар
сууй - сууйабын, сууйабын, сууйар
сот - сотобун, сотобун, сотор
бил - билэбин, билэбин, билэр
санар - санарабын, санарабын, санарар

25.4. Give the verbs in parentheses in the present tense

Мин сарсыарда эрдэ турабын. Эн хас чааска турабын? Кэскил арыт остолобуойга эбиэттиир уонна чэй иһэр. Эбэм хойуу чэйи таптыыр. Эн суораты таптыгын дуо? Ити киһи кымыһы иһэр дуо? Мин бүгүн остолобуойга эбиэттибин, эн ханна эбиэттигин? Убайым кизэһэ киинэбэ барар, мин эмиэ онно барабын. Мин сарсын бырааска көрдөрөбүн, эн эмиэ көрдөрөбүн дуо? Эн куһаңаннык ыллыгын, ити кыыс үчүгэйдик ыллыыр. Мин бүгүн баһартан эт атыылаһабын, эн атыылаһагын дуо?

25.5. Translate into Sakha

Мин ийэм ырбаахыны уонна ыстааны тигэр. Көстүүмү атын дьахтар тигэр. Эн көстүүм кэтэбин дуо? Эйиэхэ ким көстүүмү иистэнэрий? Мин эбэм тыс этэрбэс тигэр. Эн тыс этэрбэс кэтэбин дуо? Мин арыт тыс этэрбэс кэтэбин. Мин аҕаһым минньигэс хааһы буһарар. Эн хааһыны таптыгыбын дуо? Мин хойуу хааһыны таптыгыбын. Биһиги учууталбыт үчүгэйдик ыллыыр. Эн ыллыгынын дуо? Мин куһаҕаннык ыллыгыбын. Мин кыһын күн аайы оскуолаҕа барабын. Мин бырааттарым кыралар. Кинилэр дьибэҕэ хаалаллар. Убайым үөрэммэт. Кини улэлиир. Эйиэхэ убайдааххын дуо? Кини тугу гынарий? Миэхэ балыс баар. Кини аата Аяана. Кинини ордук таптыгыбын. Эйиэхэ балыстааххын дуо? Эн кинини таптыгынын дуо? Биһиги эбэбит кырдыаҕас. Кини баттаҕа манан. Кини үлэлээбэт. Биһиги эбэбит оҕолору таптыыр.

26.1. The Clothes Chest

In the bedroom there is one big box. That is a clothes chest. My mother puts the extra clothes there. In winter the summer clothes are placed in the chest. In summer the winter clothes lie in it. Now my cap, my summer shirts, my pants lie there. In the box there are many clothes, both new and old. All the other clothes are there. The footwear is in a separate box. There are shoes with a soft sole, boots, dress boots, and shoes. What clothes do you wear in summer? Is your cap old or new? What do you wear on your feet? Where do you put your extra clothes? Do you have a big chest? Where does it stand? Do you have a separate chest? What do you put there? Is there a book chest? Do you have many books?

26.2. Translation

Hey, hang up this coat on that coat-rack. This coat-rack is bad. Don't hang clothes there. Put the hat on the shelf. Whose glove is this new glove? Don't put the glove on the bed, put it on the shelf. These gloves are cold. Bring me the gloves with warm lining. Where are my new dress boots? Put these dress boots in the box. Bring me the fur shoes. Today there was a great cold. My feet are freezing in the felt boots. Are your hands freezing? Well, wear these gloves with warm lining. My nose has frozen, is your nose freezing? Those children have frozen. Pour the children some tea.

26.3. Rewrite the text, first in the second person, then in the third person

Эн сэттис кылааска үөрэнэбин. Сарсыарда аҕыс чааска оскуолаҕа барабын. Тоҕус чааска звонок буолар. Оччоҕо эн кылааска киирэбин. Паартаҕа олоробун. Уруогу үчүгэйдик истэбин. Дуоскаҕа, тэтэрээккэ суруйабын, ааҕабын, кэпсиигин. Киэхэ дьибэҕэ туөрт чааска кэлэбин. Аһыыгын, кыратык, үлэлиигин, арыт оонньугун. Онтон уруок үөрэтэбин. Киэхэ уон чааска сытабын, түргэнник утуйабын.

Кини сэттис кылааска үөрэнэр. Сарсыарда аҕыс чааска оскуолаҕа барар. Тоҕус чааска звонок буолар. Оччоҕо кини кылааска киирэр. Паартаҕа олорор. Уруогу үчүгэйдик истэр. Дуоскаҕа, тэтэрээккэ суруйар, ааҕар, кэпсиир. Киэхэ дьибэҕэ туөрт чааска кэлэр. Аһыыр, кыратык, үлэлиир, арыт оонньуур. Онтон уруок үөрэтэр. Киэхэ уон чааска сытар, түргэнник утуйар.

26.4. Rewrite in the negative form

Бу кыыс нууччалыы аахпат. Ити уол түргэнник суруйбат. Убайым киэһэ үөрэммэт. Эбэм эмээхсин эрдэ турбат. Эһэм ити сону кэппэт. Балтым суораты таптаабат. Ити оҕо түүн ытаабат. Оҕолор дьиэбэ оонньооботтор. Бу дьон остолобуойга эбиэттэбэт. Оҕонньоттор кыһын хаатынка кэппэттэр. Ити кыргыттар нууччалыы кэпсэпэттэр. Бу оҕолор ааны үчүгэйдик сапаттар. Бу дьон кыһын түннүгү аспаттар.

26.5. Translate into Sakha

Бу дьааһыкка мин сайынны таҥаһым сытар. Манна мин киэпкэм, саҥа ырбаахым, сайынны ыстааным бааллар. Манна мин бачыынкам уонна саппыкым эмиэ сыталлар. Сайын мин манган ырбаахыны уонна киэпкэни кэтэбин. Кыһын ичигэс таҥаһы таннабын. Мин сонум көхөбө ыйанан турар, мин бэргэхэм уонна үтүлүгүм долбуурга сыталлар. Кыһын хаатынка кэтэбин, арыт тыс этэрбэс кэтэбин. Мин ийэм тыс этэрбэс үчүгэйдик тигэр. Эн ийэн иистэнэр дуо? Кини тугу иистэнэрий? Киниэхэ суон иннэ баар дуо? Кини көстүүм тигэр дуо? Эн кыһын атахха тугу кэтэбиний? Саһын атахха тугу кэтэбиний? Эн саһын ханнык ырбаахыны кэтэбиний? Эһиэхэ саҥа ырбаахы баар дуо? Эһиэхэ бу ырбаахыны ким тиктэ? Эн саҥа саппыкын ханна баарый? Миэхэ көрдөр. Бу бэргэхэни ол оҕоҕо биэр. Миэхэ эргэ үтүлүгү аҕал. Эһиги сону ол көхөбө ыйаан. Эһиги бэргэхэни уонна үтүлүгү долбуурга уурун.

27.1. At the store

“Hi, Keskil! Where are you going there?”

“I am going to the store. Where are you going?”

“I am also going to the store. Let's go!”

Keskil and Ayaana come to the store. They enter. Keskil says:

“Do you have a wool coat with warm lining?”

“Yes, yes I do. Please! Which coat are you taking?”

“Bring me that black coat with the collar.”

“Please, have a look.”

“This coat's sleeves are very short. Bring me the long-sleeved coat.”

“Well, look at this.”

“This coat's buttons are very small and its pockets are large.”

“Well then look at this.”

“This is good. I'll take it. Now bring me the buttons. My shirt needs buttons.”

Keskil took the coat and the buttons. Ayaana bought a belt. Then they exited and went away.

27.2. Answer the questions

Кэскил уонна Аяана маҕаһыынҥа бардылар.

Кэскилга баата истээх сон наада.

Маннайгы сон сиэбэ олус кылгас.

Иккис сон сиэбэ улахан уонна тимэбэ олус кыра.

Кэскил сону ылла.
Кэскил өссө тимэҕи ылла.
Айаана кур атыыласта.
Миэхэ истээх сон баар.
Кини хара саҕалаах.
Кини кыра тимэхтээх.
Миэхэ лааппы баар.
Онно таҥаһы атыылыылар.
Мин кур атыылаһабын.

27.3. Translation

My winter coat has a white collar, my brother's winter coat has a black collar. This coat has four pockets. There entered there a person with a blue coat. That boy has felt boots and pants with warm lining. In winter a person with warm clothing does not freeze. Do not wear a hat in the house, take it off. Go out with a coat, outside it is very cold. Is your house warm? How many rooms does it have? How many stoves does it have? Does it have a kitchen? Does your kitchen have a burner? How many beds are in the bedroom? Does that child have a separate bed? Which old man is that one with white hair? That person with a black beard is my brother. That old woman has eight teeth. That girl with the red face is Keskil's sister. She is studying in the eight grade. How many classrooms does your (pl.) school have? Which grade do you (sing.) study in? I am studying in the tenth grade.

27.4. Compose sentences

Ити уол ичигэс сонноох.
Бу кыыс кыһыл харандаастаах.
Ол киһи хара баттахтаах.
Ити оҕо үчүгэй кинигэлээх.
Бу уол уһун харандаастаах.
Ол кыыс хара харахтаах.

Мин үүттээх чэйи иһэбин.
Эн туустаах мини сиигин.
Ийэм арыылаах килиэби таптыыр.
Аҕам сыалаах эти таптыыр.
Эн арыылаах килиэби сиигин.
Ийэм үүттээх чэйи иһэбин.

27.5. Translate into Sakha

Ол уол саҥа ырбаахылаах. Хара сонноох кыыс мин балтым. Мин кыһынны сонум хара саҕалаах. Бу сон түөрт тимэхтээх. Мин эбэм үүттээх чэйи таптыыр. Үүттээх килиэп чэйгэ аһылар. Саахардаах сүөгэйи таптыыр. Бу дьэ кыра түннүктээх. Биһиги хоспут биир ааннаах. Мин улахан түннүктээх хосто олоробун. Бу хос ичигэс уонна ыраас. Эн ханна олорун? Эн хохун ичигэс? Эн дьээн ичигэс? Ол дьэ тымны. Биһиги

түннүкпүттэр улахан. Онно сага олопостор тураллар. Ол ысамыайкалар эмиэ сага. Мин сага ыскамыайкаҕа олоробун. Эн кырдаҕас олоппоско олорун. Айаана бу олоппосу соппот.

28.1. Getting up in the morning

Keskil and I study at the school. In the morning we get up early. First we wake up and we look at the clock. First we get up, then we wash up. We take the towel and we dry ourselves. We take the comb and we brush our hair next to the mirror. Next we take the brush and we clean our clothes. Then we eat and we place our books and notebooks in the bag. My mother says: "Children, today it's very cold outside. Wear your fur coats and take your scarves." We wear our fur coats and take our scarves. We dress warmly and we go to school.

28.2. Answer the questions

Биһиги оскуолаҕа үөрэнэбит.
Сарсыарда эрдэ турабыт.
Аҕыс чааска уһуктабыт.
Биһиэхэ чаһы баар.
Биһиги таннабыт уонна суунабыт.
Соттору ылабыт уонна соттобут.
Сизэркилэ баар.
Суокка баар.
Биһиги тараанабыт.
Таһаһы ыраастыыбыт.
Биһиги тобус чааска аһыыбыт
Кинигэни, тэтэрээти суумкаҕа угабыт.
Тымныыга ичигэстик таннабыт.
Биһиги сабынньах кэтэбит.
Биһиэхэ саал былаат баар.
Оскуолаҕа уон чааска барабыт.

28.3. Rewrite in the plural form

Биһиги үөрэнэбит, эһиги эмиэ үөрэнэбит. Биһиги сарсыарда сэттэ чааска уһуктабыт, эһиги эмиэ эрдэ үһүкүтүт. Биһиги түргэнник таннабыт уонна ыраастык суунабыт. Эһиги баттаҕы тараанабыт уонна таһаһы ыраастыгыт. Биһиги сабынньаҕы тымныыга кэтэбит. Ити уолаттар истээх сонун кэтэллэр. Бу кыыргыттар тарааҕы ылаллар уонна тарааналлар. Эһиги таһаһы куһаҕаннык ыраастыгыт. Ити суокканы ылыман. Тарааҕы миэхэ аҕалыҥ. Чаһыны көрүн эрэ. Ити сонун ыраастаан. Бүгүн хаатыҥканы кэтимэн, тыс этэрбэстэ кэтин. Үтүлүгү остуолга ууруман, көхөҕө ыйаан. Бу бэргэһэни долбуурга уурун. Соттору ыйааман, манна аҕалыҥ.

28.4. Compose sentences

Мин сонун ыраастыбын.
Эн саппыканы ыраастыгыҥ.

Биһиги соттору тигэбит.
Эһиги ырбаахыны кэтэбит.
Мин сону ыйыбын.
Эн ырбаахыны кэтэбин.
Биһиги саппыкыны кэтэбит.
Эһиги соттору ыйыгыт.

Кини эрдэ утуйар.
Кинилэр үчүгэйдик ыллыылар.
Кини куһаҕаннык ааҕар.
Кинилэр хойут утуйаллар.
Кини куһаҕаннык ыллыыр.
Кинилэр үчүгэйдик үөрэнэллэр.

28.5. Translate into Sakha

Биһиги бары киэһэ дьиэбэ олоробут. Улахан дьон үлэттэн кэлэллэр, оҕолор оскуолаттан кэлэллэр. Биһиги бары лаампа аттыгар олоробут. Аҕабыт хаһыаты ааҕар, биһиги кинигэлэри ааҕабыт. Кэскил уонна мин эрдэ утуйабыт, сарсыарда эрдэ уһуктабыт. Сэттэ чааска уһуктабыт уонна түргэнник татнабыт. Онтон биһиги соттору ылабыт уонна кукуунаҕа барабыт. Онно суунар иһит турар. Кини тымныы уулаах. Биһиги түргэнник суунабыт уонна соттобут. Аны биһиги остуолга олоробут уонна аһыыбыт. Саахардаах чэй иһэбит уонна арыылаах буулкалар сиибит. Онтон биһиги оскуолаҕа барабыт. Кэскил улахан саҕыннааҕы кэтэр, мин ичигэс бааталаах сону кэтэбин. Эн кыһын тугу кэтэбин? Эн саҕыннаах кэтэбин дуо? Эһиэхэ саал былаат баар дуо? Оскуолаҕа хас уруктанааҕын? Эн дьиэбэ хаһан кэлэбин? Эн киэһэ тугу гынааҕын? Эн хас чааска турааҕын? Дьиэбэ чаһы баар дуо? Сизеркилэ баар дуо? Кимиэхэ тараах баар? Эн баттаххын тараанааҕын дуо?

29.1. Conversation

“Ah, Ayaana, Sayaana. What's up, kids?”
“Nothing. What's up with you?”
“Also nothing. Where are you going?”
“We're going to the store.”
“What are you buying there?”
“We're getting socks, stockings. Sayaana is buying a skirt.”
“I am also going to the store. I need a pillowcase and galoshes.”
“Are you getting a blanket? There are good blankets at the store. There are also pillows, mattresses, and beds.”
“No. I don't need these things.”
“Are you guys getting a blanket?”
“Eh, no. We also are not getting one. Well, let's go quickly.”

29.2. Answer the questions

Айаана уонна Сайаана маҕаһыынна бараллар.

Кинилэр наскы, чулку уонна дьууппа атыылаһаллар.
Биһиэхэ чулкуну Айаана кэтэр.
Мин хара наскыны таптыыбын.
Сайаана дьууппаны кэтэр.
Биһиги матарааска сытабыт.
Мин суорбаным ичигэс.
Сыттыгым улахан.
Холуоһаны саһын кэтэбит.

29.3. Translation

I sleep in the bed with that red blanket. Three of us sleep in this room. Keskil sleeps in the bed with that blue pillow. Nurgun's bed has a new mattress. My grandmother, an old lady, sleeps on that old bed. My grandmother does not wear a skirt. She also does not wear stockings or socks, she wears soft-soled shoes. Sometimes we hang up our sleeping clothes outside. We hang the coats and hats on that coat-rack. We put extra clothes in the clothes chest. Dress boots, slippers, and boots lie in a box in winter. Our chest for putting clothes in stands there. Where do you put excess clothes? Do you have a box for putting clothes in? Do you hang your sleeping clothes up outside? How do you clean up dust? Do you have a brush? What do you clean with the brush? We clean the coat, the suit, and the pillow with the brush. We clean the sleeping clothes. We remove our galoshes in the kitchen. Our house is very clean.

29.4. Compose sentences

Мин саахардаах чэйи таптыыбын.
Биһиги үүттээх чэйи таптыыбыт.
Эн сана холуоһаны атыылаһабын.
Эһиги эргэ танаһы сууйабыт.
Кини истээх ыстааны кэтэр.
Кинилэр кирдээх холуоһаны усталлар.
Эһиги үчүгэй кинигэни аабабыт.
Биһиги быыллаах суорбаны ыраастыыбыт.

29.5. Translate into Sakha

Биһиги сиэркилэбит муннукка турар. Биһиги сиэркилэ аттыгар тараанабыт. Биһиги кыра сиэркилэбит остуолга баар. Эн тараабын түннүккэ сытар. Биһиги суорбаммыт таһырдыа баар. Эн сыттыгын ити тэллэххэ баар. Тэллэххэ олоруман! Аан аттыгар холуоһаны уһулун! Түннүк аттыгар кыһыл суорбаннаах тэллэх турар. Бу кыыс хара хаатынкалаах. Кини соно манган сабаллаах. Биһиги оҕолорбут бары кыһын осколаҕа бараллар. Эһиги эмиз оскуолаҕа үөрэнэбит. Биһиги тохсус кылааска үөрэнэбит. Биһиги кизэһэ уруоктары дьибэ үөрэтэбит. Биһиги нууччалыы уонна сахалыы үөрэнэбит. Биһиги бары сахалыы сангарабыт. Эһиги дьибэ сахалыы кэпсэтэбит дуо? Биһиги аҕабыт нууччалыы үчүгэйдик билэр. Дьибэ нууччалыы уонна сахалыы кэпсэтэбит.

30.1. Translation

1. Some of our dishes are in the kitchen, some are in the cupboard. In the kitchen are our samovar, our teapot for boiling tea, our large teapot, and a frying pan, a ladle, a bucket, pails. In the corner is a barrel with water, it stands next to the water basin. In the cupboard there are plates, spoons, knives, forks, cups, glasses. In the bedroom stands a chest of drawers, and there are boxes. On the chest is a small mirror, a small clock, a brush and a comb. A large clock stands on the wall. There are some coatracks in the kitchen and some in the dining room.

2. In winter we wear clothing of this sort: a warm jacket, a fur coat, a hat, gloves, felt boots, fur shoes, a scarf. At home and in the summer we wear: a shirt, pants, a suit, a skirt, a blouse, a cap, boots, dress boots, sandals, stockings, socks. The coat has a collar and pockets. There are sleeves on the coat, the suit, the shirt. All the clothes have buttons. Bedding is of this sort: a bed, a mattress, a blanket, a pillow. There is a case on the pillow. Clothing is hung on the coatrack and placed in the box. Towels and scarves are also clothes.

30.2. Vocabulary review

Nouns:

“Dishes and Kitchenware”: сылабаар, чаанньык, үрүн чаанньык, чааскы, ыстакаан, бүлүүһэ, ньуоска, тэриэлкэ, биилкэ, быһах, долбуур, минскэ, билиидэ, алаадьы, хобордоох, лэппиэскэ, буочука, биедэрэ, хомуос, суунар иһит, куукуна

“Clothing and shoes”: таһас, сон, бэргэһэ, үтүлүк, хаатынка, ырбаахы, ыстаан, бүрүүкэ, көстүүм, ис, этэрбэс, тыс этэрбэс, иннэ, киинэ, сап, дьааһык, түүпүлэ, көхө, баата, саба, сиэх, сиэп, тимэх, кур, соттор, былаат, саал былаат, сағынньах, наскы, чулку, дьуппа, сыттык хаата, суорҕан, матараас, тэллэх, холуоһа

Others: уу, күн, түүн, лаппы, туруу, чаһы, сизэркилэ, тараах, суокка

Verbs: оргут, бус, суун, отун, хаал, таһын, кэт, иистэн, тик, ыйаа, тон, уһул, таһыс, киир, сотун, тараан, ыраастаа, уһугун

Adjectives: алтан, манньык, тымныы, ичигэс, боростуой, аһыйах, сайынны, эргэ, ордук

Adverbs: арыт, кыһын, сотору, оччоҕо, төһө, сайын, олус, таһырдыа

30.3. Grammar review

1.

оскуола - оскуолабыт, оскуолаҕыт, оскуолалара

дьиэ - дьиэбит, дьиэҕит, дьиэлэрэ

кылаас - кылааспыт, кылааскыт, кылаастара

остуол - остуолбут, остуолгут, остуоллара

түннүк - түннүкпүт, түннүккүт, түннүктэрэ

аан - ааммыт, аангыт, ааннаара

оһох - оһохпут, оһоххут, оһохторо

олоппос - олоппоспут, олоппоскут, олоппосторо
уол - уолбут, уолгут, уолаттара
кыыс - кыыспыт, кыыскыт, кыргыттара
доѳор - доѳорбут, доѳоргут, доѳотторо
эбиэт - эбиэспит, эбиэккит, эбиэттэрэ
чэй - чэйбит, чэйгит, чэйдэрэ
үүт - үүппүт, үүккүт, үүттэрэ
уолаттар - уолаттарбыт, уолаттаргыт, уолаттара
кыргыттар - кыргыттарбыт, кыргыттаргыт, кыргыттара
ааннар - ааннарбыт, ааннаргыт, ааннара
ороннор - ороннорбут, оронноргут, оронноро
түннүктэр - түннүктэрбит, түннүктэргит, түннүктэрэ

2.

утуйар хос - sleeping room / bedroom
аһыыр хос - dining room
олорор оѳо - the sitting child
суруйар кыыс - the writing girl
сууйар иһит - washbasin
утуйар танас - bedclothes / linens
иһэр уу - drinking water

3.

оѳолоох
ийэлээх
кэргэннээх
кыыстаах
уоллаах
доѳордоох
харахтаах
илиилээх
муруннаах
бытыктаах
сирэйдээх
сонноох
тимэхтээх
соттордоох
суорѳаннаах
аттахтараах
тиистэрдээх
ороннордоох
түннүктэрдээх

4.

аһаа - аһыыбын, аһыыгын, аһыыр; аһыыбыт, аһыыгыт, аһыыллар
ыллаа - ыллыыбын, ыллыыгын, ыллыыр; ыллыыбыт, ыллыыгыт, ыллыыллар
кэпсээ - кэпсиибин, кэпсиигин, кэпсиир; кэпсиибит, кэпсиигит, кэпсииллэр

оонньоо - ооньюубун, оонньуугун, оонньуур; оонньуубут, оонньуугут, оонньуулар
төлөө - төлүүбүн, төлүүгүн, төлүүр; төлүүбүт, төлүүгүт, төлүүлэр
санар - санарабын, санарабын, санарар; санарабыт, санарабыт, санараллар
кэт - кэтэбин, кэтэбин, кэтэр; кэтэбит, кэтэбит, кэтэллэр
сот - сотобун, сотофун, сотор; сотобут, сотофут, сотоллор
көр - көрөбүн, көрөбүн, көрөр; көрөбүт, көрөбүт, көрөллөр
аах - аафабын, аафабын, аафар; аафабыт, аафабыт, аафаллар
тик - тигэбин, тигэбин, тигэр; тигэбит, тигэбит, тигэллэр
сап - сабабын, сабабын, сабар; сабабыт, сабабыт, сабаллар
быс - быһабын, быһабын, быһар; быһабыт, быһабыт, быһаллар

31.1. The kolkhoz farm

My mother works on the kolkhoz farm. There are three farms on our sovkhoses. There, in total, stand six hundred cattle. At the sovkhos there are good cattle, bulls, horses. Every farm has a large, good barn. In winter the horned cattle stand in the barn. In one barn stand ninety or a hundred cattle. My mother is a milker at the farm. She milks eleven cows. From one good cow on a summer day come twenty liters of milk. A bad cow yields five or six liters of milk. And from milk also come stewler and cottage cheese. Dairy products come from every farm.

31.2. Answer the questions

Мин ийэм совхоз ферматыгар үлэлиир.
Биһиги совхозпугугар үс ферма баар.
Онно барыта алта сүүс сүөһү турар.
Совхозка үчүгэй ынахтар, оҕустар, аттар бааллар.
Ферма аайы улахан үчүгэй хотон баар.
Ынах сүөһү кыһын хотонно турар.
Биир хотонно тобус уон сүүс ынах турар.
Ийэм фермаҕа ынах ыаччы.
Кини уон биир ынаҕы ыыр.
Биир үчүгэй ынахтан күннэ сүүрбэ литр үүт кэлэр.
Куһаҕан ынахтан биэс-алта литр үүт кэлэр.
Үүттэн өссө суорат, нэдьэгэй кэлэр.
Сүөгэйтэн арыы тахсар.
Үүттэн өссө аһыы сүөгэй, күөрчэх, кымыс кэлэр.
Үрүн ас барыта ферматтан тахсар.

31.3. Translation

We take milk from the cows. All dairy products come from milk. Butter comes from cream. Stewler yields sour milk. My mother takes water from the cask. We come from school to the house at four o'clock. My father and mother come home late from work. When do you come from school? When do you go from the house in the morning? Who has come from outside? who has left the house? Bring the samovar from the kitchen. Do not take the lamp from the table. Take the cups from the shelf. Drink the tea from the cup, give me the glass. My mother

purchased meat from the store. Your sister brought sugar from the store. Bring the pillow and the blanket from that bed here. Remove the book from the table.

31.4. Compose sentences

Мин сарсыарда дьийттэн оскуолаҕа барабын.
Эн киэһэ хойут үлэбэ кэлэбин.
Биһиги күн аайы дьийттэн үлэбэ барабыт.
Эһиги сарсыарда эрдэ дьийттэн үлэбэ кэлэбит.
Кини киэһэ хойут үлэттэн дьийбэ кэлэр.
Кинилэр күн аайы оскуолаттан үлэбэ бараллар.

31.5. Translate into Sakha

1. Эн аҕаһын совхоз ферматыгар үлэлиир. Кини үчүгэй ынах ыаччы. Кини ынахтан элбэх үүт ылар. Фермаҕа сүүс ынах баар. Эн аҕаһын уон ынах ыыр. Биир ынахтан уон биэс литр үүт тахсар.
2. Киэһэ оскуолаттан дьийбэ кэлэбит. Аҕабыт эмиэ хойут үлэттэн кэлэр. Бүгүн кини куораттан сана хаһыат аҕалла. Кини биһиэхэ хаһыаттан ааҕар уонна кэпсиир. Кэскил үчүгэй кинигэ оскуолаттан аҕалла. Биһиги бу кинигэни ааҕабыт уонна эмиэ кэпсиибит.
3. Биһиги эбэбит маҕаһынтан үчүгэй эт аҕалла. Кини бу эттэн минньигэс мин буһарда. Кини биһиэхэ мини тэриэлкэбэ кутар уонна этэр: “Аһаан, оҕолоор, бу үчүгэй мин!” Биһиги олоробут уонна түргэнник мини иһэбит. Эбэм миискэттэн биһиэхэ өссө мин биэрэр.

32.1. The livestock of Yakutia

In the Sakha Republic there is a lot of livestock. On the farms of the sovkhoses there are cows, sheep, horses, mares, stallions, and pigs. In some areas they keep deer. In the winter cattle and swine stand in the barn. Horses and deer eat outside. They take milk from the cows and mares. From a cow's milk come cream, butter, sbiten, cottage cheese. From a mare's milk they make kumiss. They also milk deer. Deer's milk is not abundant, and it is thick. They harness horses, bulls, and deer. They feed the livestock with hay and silage. They also give oats to the horses. The dog and the cat are in the house.

32.2.

Саха Өрөспүүбүлүкэтигэр сүөһү элбэх.
Совхозтар фермаларыгар ынахтар, оҕустар, аттар, биэлэр, атыырдар уонна сибииньэлэр бааллар.
Сорох сиргэ табаны туталлар.
Ынах сүөһү уонна сибиинньэ кыһын хотонно турар.
Сылгы сүөһү уонна таба таһырдыа аһыыр.
Ынахтан уонна биэттэн үүтү ылаллар.
Ынах үүтүттэн сүөгэй, арыы кэлэр.
Биэ үүтүттэн кымыс онороллор.
Таба үүтэ аҕыйах уонна хойуу буолар.

Аты, оџуһу уонна табаны кѳлүйѳллѳр.
Сүѳһүттѳн ѳссѳ иѳдьѳгѳй, күѳрчѳх, аһыы сүѳгѳй, суорат кѳлѳр.
Сүѳһүнү отунан, сиилѳһинѳн аһаталлар.
Акка ѳссѳ эбиѳс биѳрѳллѳр.
Дьѳиѳбѳ ыт уонна куоска баар буолар.

32.3. Translation

On this sovkhos there are fifteen horses, twenty mares, and two stallions. Horses are harnessed in winter and summer. We milk the mares in summer and make koumiss. Stallions are not harnessed. Sayaana milks the cows in the barn. Nurgun feeds the horses outside. Bring some grass to the sheep, bring some oats to the horses. These cows love silage very much. Those pigs eat a lot. How many pigs do you have? Are they fat? What do they eat? Do you have deer? Do you harness the deer? Catch that black horse and harness it. Do not bring hay to that horse, bring it oats. Do not harness the white horse, bring it hay. The cows have come out of the barn. Give the cows some hay as well.

32.4. Compose sentences, putting the direct objects, adverbs, and the predicates in the correct form

Аѳам үлѳттѳн киѳһѳ хойут кѳлѳр. Ийѳм ынахтан элбѳх үүтү ылар. Њургун учууталга үчүгѳй кинигѳни аѳалар. Эһиги маѳаһыынтан тугу атыылаһаѳыт? Биһиги эбѳбит баһаартан үүт уонна эт аѳалар. Ити оџолор кьһын дьѳиѳттѳн таһырдьа тахсыбаттар. Сайаана иһити остуолтан хомуйда. Ити куоска тѳриѳлкѳттѳн аһыыр.

32.5. Translate into Sakha

Биһиги бу кинигѳни киѳһѳттѳн ааѳабыт. Ыскааптан атын кинигѳни ылын. Кинигѳлѳри уонна тѳтѳрѳттѳри паартаттан хомуйун. Харандааһы остуолтан ылын уонна миѳхѳ манна биѳрин. Сону кѳхѳттѳн уонна бѳргѳһѳни долбууртан ылын. Бүгүн Кѳскил сана кинигѳлѳри учууталтан тутта. Биһиги күн аайы бу маѳаһыынтан манан килиѳп ылабыт. Кинилѳр совхозтан остолобуойга кымыс биѳрдилѳр. Эһ хаһан оскуолаттан дьѳиѳбѳ кѳлѳбѳн? Эһ сарсыарда дьѳиѳттѳн хаһна бараѳын? Бу дьон хаһнык совхозтан кѳлѳллѳр? Ол хостон билигин ким таѳыста?

33.1. Livestock

Cows and deer have horns. Cows have two horns, deer also have two horns. Horses do not have horns, they have manes. Cows and horses have tails. A cow's tail is thin and short, a horse's tail is thick and long. The feet of livestock have hooves. Livestock have four hooves. Deer and pigs also have hooves. All livestock have fur. In the springtime livestock are born. Cows give birth to calves. Foals are born from mares. A baby pig is a piglet. The cow moos, the horse neighs, the dog barks.

33.2. Answer the questions

Ынахха уонна табаҕа муос баар.
Ынах икки муостаах.
Сылгыга муоһа суох.
Киниэхэ сиэл баар.
Ынахха уонна сылгыга кутурук баар.
Ынах кутуруга синньигэс уонна кылгас.
Сылгы кутуруга суон уонна уһун.
Сүөһү атаҕа туйахтаах.
Сүөһү туйаҕа түөрт.
Сүөһү барыта түүлээх.
Сүөһү саас төрүүр.
Ынах ньирэйи төрөтөр.
Биэ кулун төрөтөр.
Сибиинньэ боросуонак төрөтөр.
Ынах маньырыыр, сылгы кистиир, ыт үрэр.

33.3. Translation

This newborn calf does not eat hay, it drinks milk. That grown-up calf eats hay well. Outside stands the mare with her foal. The foal neighs and sucks from its mother. Over there a small puppy sits. It does not bark yet, its mother barks. The baby pigs do not go into the barn. Those newborn calves do not stand in the barn during the day, they eat outside. They love the blue grass. I love foals, I do not love piglets. Do you milk the cow? I do not milk it. Do you feed the livestock in winter? I do not feed [the livestock in winter]. Do you catch the horse? I catch the newborn calves, I do not catch the horse. Which horse is that with the black mane, do you know? I do not know. Do you also not know? Are you not going to school today? Do you not study in winter?

33.4. Rewrite in the negative form

Ити ынах хотонно аһаабат. Кини сиилэһи таптаабат. Мин сайын совхозка үлэлээбэппин. Эн эмиэ үлэлээбэккин. Мин аты үчүнэйдик көлүйбэппин. Эн эмиэ көлүйбэккин. Мин куоракка үөрэммэппин. Эн эмиэ онно үөрэммэккин. Ити ыт киһини үрбэт. Бу куоска ууну испэт. Ол сибиинньэ оту сиэбэт. Ол ыт куосканы таптаабат.

33.5. Translate into Sakha

Торбостор хотонно киирдилэр. Эниги кулуннут онно сытар. Кини аттыгар ийэтэ турар. Ол биэ хойуу сиэллээх уонна уһун кутуруктаах. Ынах ыаччылар хотонно ынах ыылар. Эн ийэн боросуонактарга үүт кутар. Ити хара ынах куһаҕан от сиэбэт. Кини килиэби таптыыр. Эн бу аты билбэккин. Бу ат атын совхозтан. Бу совхозка таба суох. Мин манна таба көрбөппүн. Эниэхэ таба баар дуо? Эниэхэ таба көлүйэллэр дуо? Табаны ханна аһаталлар? Эн табаны аһатабын дуо? Мин табаны аһаппаппын, мин ынаҕы уонна аты аһатабын. Мин торбостору үчүгэйдик тутууһун, аттары туппаппын. Кинилэри улахан дьон туталлар. Мин эмиэ ынахтары ыабаппын. Мин ийэм кинилэри үчүгэйдик ыыр.

34.1. Conversation

“Keskil, what livestock do you have?”
 “We have two cows and one bull.”
 “Is that piebald cow your cow?”
 “No. I do not know that cow. We have one mottled cow, and one russet one.”
 “Do you work on the sovkhos in the winter?”
 “No, I do not work.”
 “Why don't you work?”
 “I study at the school. I work a little bit at home.”
 “What do you do at home?”
 “I feed the livestock.”
 “Where do you feed the cows?”
 “When it's warm they eat in the corral, when it's cold they eat in the barn.”
 “Does your dog bite people?”
 “No, he does not bite. He barks.”
 “Does he guard the cattle?”
 “No, he does not guard the cattle. He guards the home. Does your dog guard the cattle?”
 “No, he also does not guard [them]. He barks at everyone, he is very old.”
 “What is your dog's food?”
 “He eats everything.”

34.2. Translation

I guard the horse and the bull, I do not guard the deer. You do not guard the horse, you guard the bull. You do not harness the horse well, I harness it. In winter I give the horses water, I do not give the cattle water. Why is that horse not eating? Bring him some water and some oats. Lead those horses out of the barn. Lead the cows into the barn. Take the water from the calf, he is not drinking. Do not give any water do the dog, pour it out for the cat. Grass is not food for a pig. What is that dog barking at? Go, have a look. Outside a person with a red horse has come. Boil the samovar and pour some tea. I do not drink thick tea. Why are you not eating butter? Eat some butter. I am not eating clarified butter, my stomach hurts. At the store today there is no white butter. Who is going to the market? I am not going to the market, I am going to school. Who is washing the dishes? I am not washing the dishes, Sayaana is washing them. Who is reading this book? I am not reading it, Keskil is. Are the books on this shelf yours? No, I do not put my books on the shelf, I put them in the cabinet.

34.3. Rewrite, putting the verbs in the present-tense negative form

Эн сахалыы үчүгэйдик билбэккин. Бу оронно мин утуйбаппын. Эн ааны тоҕо үчүгэйдик саппаккын? Ити оҕонньор кыһын хаатынҕканы кэппэт. Мин бүгүн баанньыкка сууммаппын. Мин уруокка кэпсэппэппин. Бу кинигэни эн тоҕо аахпаккын? Эн кыһын кымыһы испэккин. Сайын мин саппыкыны кэппэппин. Ити оҕус аҕыйах окко топпот. Бу ынах кыһын твһырдыа уулаабат. Эн бу дьиэбэ олорбоккун. Сарсыарда мин эрдэ турбаппын. Эн тоҕо тарааммаккын? Мин манна сыппаппын.

34.4. Write sentences, putting the predicate in the positive or negative form, as appropriate

Мин бу оскуолаҕа үөрэммэппин.

Эн ити совхозка үлэлээбэкин.
Кини ол оскуолаттан кэлбэт.
Мин ол совхозтан барбаппын.

Мин бүгүн оскуолаба барабын дуо?
Эн сарсын дьиэбэ олоробун дуо?
Кини бүгүн совхозка үлэлиир дуо?
Кини сарсын оскуолаба үөрэнэр дуо?

34.5. Translate into Sakha

Мин бу хара аты миинэбин. Ол ала аты билбэппин. Бу ат куһаҕан от сизбэт. Бу кугас ыт киһини үрбэт. Кини олус кырдаас. Мин эһэм совхозка сүөһүнү маньыр. Биһиги эбэбит ынах ыабат. Кини хараба суох. Мин балтым аахпат уонна суруйбат. Кини өссө кыра. Бу оҕо билигин ытаабат. Кини утуйар. Мин бүгүн оонньообоппун. Мин баһым ыалдьар. Мин бүгүн дьиэбэ эбиэттээбэппин, остолобуойга эбиэттибин. Эн тоҕо чэيي испэкин? Кини тоҕо бэргэһэни уһулбат? Эн тоҕо бу сону кэппэкин? Бу дьахтар тикпэт дуо? Эн тоҕо бүгүн оскуолаба барбаккын? Мин сарсын үлэлээбэппин. Мин кыһын таһырдыа оонньообоппун. Мин кыһын дьиэбэ оонньоубун.

35.1. Our country

Yakutia is a very expansive country. There are many forests here, mountains, big rivers, many streams and lakes. All our rivers flow to the north. Our largest river is the Lena. It is 4,500 kilometers long. It also flows into the Northern Ice Sea (the Laptev Sea). The city of Yakutsk lies on the Lena. Our country is a very cold country. There is ice and snow for eight months of the year. Terrible winds blow in the north. For three months the sun does not go down there, and for three months it does not come up.

35.2. Answer the questions

Саха сирэ бэрт киэн дойду.
Манна элбэх ойуурдар, хайалар, улахан өрүстэр, элбэх үрэхтэр, күөллэр бааллар.
Биһиги өрүстэрбит бары хоту түһэллэр.
Саамай улахан өрүспүт Өлүөнэ.
Кини уһуна түөрт тыһыынча биэс сүүс километр.
Кини Хотугу Муустаах муораба туһэр.
Дьокуускай куорат Өлүөнэбэ турар.
Саха сирэ бэрт тымныы.
Хаар, муус аҕыс ыйга турар.
Хоту сүрдээх буурбалар буолаллар.
Күн үс ыйга тахсыбат, үс ыйга киирбэт.

35.3. Translate

In the springtime there is very much water in the Lena River. The ice of the big lakes melts late. The water of this stream is very clean. In this forest there are many small lakes. In the north country the people do not see the sun for three months. In the summer there the sun does not go down for three months. A lot of snow falls in the north. Where we come from sometimes it even falls in the summer. In the winter we wear warm clothes so that we do not freeze. In the winter this lake freezes. In the winter we do not take water from this lake. People with horses came out of that forest. That lake's water is bad, the cattle are not drinking it. We do not give water to the horse here. That lake has very clean water. Why don't you take water from there? Why do you not harness this horse? Why do you not hold this calf? Why do you not milk these cows? Are we not going to work today? Are you not coming in the evening? Are we not reading this book? Are you not going into that room?

35.4. Rewrite in the negative form

Биһиги бу дьиэбэ олорбоппут. Эһиги бу сири билбэккит. Сүөһүлэр ити күөлгэ уулаабаттар. Аттар бу оту үчүгэйдик сибэбэттэр. Ити акка эһиги күн аайы эбиэс биэрбэккит. Сибиинньэни хотонно аһаппаппыт. Ыкка эти биэрбэппит. Ити ынахха от биэрбэккит. Табаны мииммэккит. Ол дьон атыыры көлүйбэттэр. Оҕолор ньирэйдэрин туппаттар. Биһиги сарсыарда эрдэ турбаппыт. Эһиги ол оскуолаҕа үөрэммэккит. Ити оҕолор эмиэ онно үөрэммэттэр.

35.5. Compose sentences

Биһиги бу аты көлүйбэппит.
Эһиги ити оҕуһу көлүйбэккит.
Кинилэр ол ынаҕы ыабаттар.
Биһиги бу бизни ыабаппыт.
Эһиги ити ынаҕы ыабаккыт.
Кинилэр ол аты көлүйбэттэр.

Биһиги бу оскуолаҕа үөрэммэппит дуо?
Эһиги ити совхозка үлэлээбэккит дуо?
Кинилэр ол оскуолаҕа үөрэммэттэр дуо?
Биһиги бу совхозка үлэлээбэппит дуо?
Эһиги ити оскуолаҕа үөрэммэккит дуо?
Кинилэр ол совхозка үлэлээбэттэр дуо?

35.6. Translate into Sakha

Бу үрэх өрүскэ түһэр. Кини күөлгэ түһэр. Бу күөл бэрт улахан. Бу күөл уута куһаҕан. Биһиги бу ууну испэппит. Онно улахан ойуур баар. Ойуур аттыгар сана дьиэ турар. Таһырдыа хойуу хаар түһэр. Биһиги билигин хаатынка кэтэбит, саппыкы кэппэппит. Бу киэһэ ый киирдэ. Хоту күнү үс ый көрбөттөр. Сылга уон икки ый баар. Ыйга отут күн баар. Хаар уонна муус хойут саас ирэллэр. Биһиги саһын үс ый үөрэммэппит. Оҕолор сайын дьиэбэ оонньооботтор. Кинилэр таһырдыа оонньоуулар. Эһиги онно олорбоккут дуо? Эһиги бүгүн тоҕо үлэлээбэккит? Эһиги тоҕо эрдэ турбаккыт? Кини тоҕо хаһыат аахпат? Бу дьон манна тоҕо олорботтор? Бу аты уулатын уонна аһатын. Бу оҕуһу көлүйүмэн. Килиэптэ сибиинньэлэргэ биэримэн! Бу торбостору тутун! Кулуннары тутуман!

36.1. Thunderstorm

The hot summer sun was [out]. The sun stands high. There are no clouds. The sky is clear. No cloud is visible there. The children play outside. Suddenly from somewhere in the sky small white clouds began to appear. Then a black cloud came out. The children do not see it, they are playing. Soon a black cloud covers the sun, a wind blows. The black cloud covers the sky, there is darkness. A great wind blows. Then the wind stops for a bit. Suddenly lightning shines. Thunder cracks. Soon a thunderstorm breaks out. The children are not playing now. They ran into the house.

36.2. Answer the questions

Сайынны куйаас күн буолла.

Күн үөһэ турар.

Халлаан ыраас.

Оҕолор таһырдыа оонньоулар.

Эмискэ халлаанна кыра үрүҥ былыттар баар буоллулар.

Онтон хара былыт табыста.

Оҕолор ону көрбөттөр.

Хара былыт күнү сабар.

Тыал түһэр.

Онтон хара былыт халлааны сабар, хараҥа буолар.

Улахан тыал буолар.

Онтон чабылҕан чабылыйар.

Этин ыйыргыйар.

Онтон этиннээх самыыр кутар.

Оҕолор аны оонньооботтор.

Кинилэр дьиэбэ сүүрдүлэр.

36.3. Translate

In the summer these people do not work in the rain. In the summer the stars in the sky are not visible. Those children do not play outside on a hot day. In the summer the sun comes up early, goes down late. In this region there are clouds in the sky every day. White clouds float in the sky. Our cattle cannot be seen outside. Our dogs bark in the forest. The cows moo in that forest. Your horses stand in the stream. Ити сибиинньэлэр кыраҕа топпоттор. Which horse is neighing outside? What is that red dog barking at? Which calves are running into the pen? Who is riding the piebald horse? Why do you not harness that horse? Why is that child not speaking? Why do you not open this window? Why do you close the door well? Why do those people not come in here? Do not go out in the rain. Do not bring the dog into the house. Put this cat outside. Do not catch that foal, catch this calf.

36.4. Rewrite, using the present-tense negative form of the verb

Бу совхозка табаны туттабаттар. Ити күөл уутун сүөһү испэт. Ол ынах түүн мангыраабат. Биһиги ийэбит кымыһы онорбот. Балтым ынаҕы ыабат. Эһиги бу дьиэбэ

кыһын олорбоккут. Ити кинигэни эһиги сотору аахпаккыт. Мин дьонум күнүс утуйбат. Эһиги тоҕо илиигитин сууммаккыт? Эн уруоккун тоҕо үөрэммэккин? Ити уолаттар сүөһүнү манаабаттар дуо? Ыккыт кийини ытырбат дуо? Бу осы эһиги мииммэккит дуо?

36.5. Conjugate the verbs in the present-tense negative plural

ытаа- ытаабашпыт, ытаабаккыт, ытаабаттар
оонньоо- оонньообоппут, оонньообоккут, оонньооботтор
кэпсээ- кэпсээбэппит, кэпсээбэккит, кэпсээбэттэр
эмтээ- эмтээбэппит, эмтээбэккит, эмтээбэттэр
төлөө- төлөөбөппүт, төлөөбөккүт, төлөөбөттөр
сап- саппашпыт, саппаккыт, саппаттар
кэт- кэппэппит, кэппэккит, кэппэттэр
үөрэн- үөрэммэспит, үөрэммэккит, үөрэммэттэр
уулаа- уулаабашпыт, уулаабаккыт, уулабаттар
тараан- тараамашпыт, тараамаккыт, тарааматтар
санаа- санаабашпыт, санаабаккыт, санаабаттар
үлэлээ- үлэлээбэппит, үлэлээбэккит, үлэлээбэттэр
төрөө- төрөөбөппүт, төрөөбөккүт, төрөөбөттөр
атылаас- атылааспашпыт, атылааспаккыт, атылааспаттар
ыл- ылбашпыт, ылбаккыт, ылбаттар
биэр- биэрбэспит, биэрбэккит, биэрбэттэр
аһат- аһаппашпыт, аһаппаккыт, аһаппаттар
үүлат- үүлаппашпыт, үүлаппаккыт, үүлаппаттар
санар- санарбашпыт, санарбаккыт, санарбаттар

36.6. Translate into Sakha

Бу өрүс хойут тонмор. Бу күөл мууса саас эрдэ ирэр. Бу ойуурда икки улахан күөл баар. Кыһын сулустар үчүгэйдик көстөллөр. Бу үрэх бэрт уһун. Халлаанна баар буоллулар быллытар. Сүрдээх тыал түһүллэр. Этин сөбүлүүбүн. Биһиги самыырга торбостору хотонно киллэрбит. Бу ыттар үрбэттэр уонна ынах манаабаттар. Бу колхозка кулун көлүйбүттэр. Бу эмээхсин биэни ыабат уонна кымыс онорбот. Эһиги тоҕо бу оҕуска от биэрбэккит? Эн тоҕо бу аты уулаппаккын? Эһиги сарсын ойуурга барбат дуо? Бу оҕолор үлэлээбэттэр дуо? Эһиги хаһан оскуолаҕа үөрэнэбит? Оҕолоотор, бу кинигэни ааһын. Эһиги бу үлэни суруйун. Эһиги бу кинигэлэри ыскаапка уурун. Эһиги бэргэһэни уонна сонун кэтин. Эһиги хаар таһырдыа хомуйун. Эһиги ыты хотонно киллэримэн. Эн ууну бу буочукаҕа кутума. Эһиги ууну бу чаанньыктан ылын.

37.1. The hunter

Fyodor Petrov is a famous hunter. In the fall and winter he hunts fur and kills various [kinds of] animal. Every year he kills many squirrels, ermine, foxes, and hares. He hunts with guns and traps. He shoots very well. Every year they give a prize to Fyodor Petrov. He is a shock worker of communist labor.

37.2. Answer the questions

Фёдор Петров булчут.

Кини түүлээби бултуур.

Кини тиинги, кырынааһы, саһылы уонна куобаҕы өлөрөр.

Кини саанан уонна хапкаанынан бултуур.

Кини олус үчүгэйдик ытар.

Кини сыл аайы бириэмийэ биэрэллэр.

Кини ааттаах булчут.

37.3. Translation

A man with a gun entered the forest. In this forest in the fall there are many hares. The hares eat the grass. That man hunts ermine with traps. Here they hunt squirrels. In those forests there are no foxes. That dog catches hares, it does not catch foxes. The hunter gave one black fox and three red foxes. That old man shoots poorly. His eyes are bad. They give the furs to the cooperative. The hunter's brigade is at our sovkhos. My older brother is a good hunter. He hunts various sorts of fur. Is this gun good? Whose trap is this? Do those boys have guns? What are they shooting? What hunting is there in that stream? Are there hares in that forest?

37.4. Compose sentences

Мин куобаҕы саанан бултаабаппын.

Эн саһылы хапкаанынан өлөрөбүн.

Кини тиинги саанан өлөрбүт.

Биһиги кырынааһы хапкаанынан бултуубут.

Эһиги куобаҕы саанан бултаабаккыт.

Кинилэр саһылы хапкаанынан өлөрбөттөр.

37.5. Conjugate the verbs

бултаа- бултуубун, бултуугун, бултуур, бултуубут, бултуугут, бултуулар;
бултаабаппын, бултаабаккын, бултаабат, бултаабаппыт, бултаабаккыт, бултаабаттар

үлэлээ- үлэлибин, үлэлигин, үлэлиир, үлэлибит, үлэлиигит, үлэлииллир;
үлэлээбэппин, үлэлээбэккин, үлэлээбэт, үлэлээбэппит, үлэлээбэккит, үлэлээбэттэр

сиз- сиибин, сиигин, сиир, сиибит, сиигит, сииллэр; сизбэппин, сизбэккин, сизбэт,
сизбэппит, сизбэккит, сизбэттэр

аһат- аһатабын, аһатаҕын, аһатар, аһатабыт, аһатаҕыт, аһаталлар; аһапаппын,
аһаппаккын, аһапат, аһаппаппыт, аһаппаккыт, аһапаттар

эт- этэбин, этэбин, этэр, этэбит, этэҕит, этэллэр; эппэппин, эппэккин, эппэт, эппэппит,
эппэккит, эппэттэр

суун- суунабын, суунаҕын, суунар, суунабыт, суунаҕыт, сууналлар; сууммаппын,
сууммаккын, сууммат, суумаппыт, сууммаккыт, суумматтар

тараан- тараанабын, тараанафын, тараанар, тараанабыт, тараанафывт, тарааналлар; тарааммаппын, тарааммаккын, тарааммат, тарааммаппыт, тарааммаккыт, тараамматтар

үөрэн- үөрэнэбин, үөрэнэфин, үөрэнэр, үөрэнэбит, үөрэнэфит, үөрэнэллэр; үөрэммпин, үөрэммеккин, үөрэммэт, үөрэммпит, үөрэммеккит, үөрэмэттэр

тик- тигэбин, тигэфин, тигэр, тигэбит, тигэфит, тигэллэр; тикпэппин, тикпэеккин, тикпэт, тикпэппит, тикпэеккит, тикпэттэр

аах- аафабын, аафафын, аафар, аафабыт, аафафывт, аафаллар; аахпаппын, аахпаккын, аахпат, аахпаппыт, аахпаккыт, аахпаттар

өлөр- өлөрөбүн, өлөрөфүн, өлөрөр, өлөрөбүт, өлөрөфүт, өлөрөллөр; өлөрбөппүн, өлөрбөккүн, өлөрбөт, өлөрбөшпүт, өлөрбөккүт, өлөрбөттөр

көр- көрөбүн, көрөфүн, көрөр, көрөбүт, көрөфүт, көрөллөр; көрбөппүн, көрбөккүн, көрбөт, көрбөшпүт, көрбөккүт, көрбөттөр

ыл- ылабын, ылафын, ылар, ылабыт, ылафывт, ылаллар; ылбаппын, ылбаккын, ылбат, ылбаппыт, ылбаккыт, ылбаттар

кэл- кэлэбин, кэлэфин, кэлэр, кэлэбит, кэлэфит, кэлэллэр; кэлбэппин, кэлбэеккин, кэлбэт, кэлбэппит, кэлбэеккит, кэлбэттэр

сот- сотобун, сотофун, сотор, сотобут, сотофут, сотоллор; соппоппун, соппоккун, соппот, соппоппут, соппоккут, соппоттор

тон- тонобун, тонофун, тонор, тонобут, тонофут, тоноллор; тонмоппун, тонмоккун, тонмот, тонмоппут, тонмоккут, тонмоттор

37.5. Translate into Sakha

Булчут биэс тиин уонна икки куобах аҕалла. Мин аҕам үчүейдик ытар. Манна хапкааннар тураллар. Биһиги ытабыт куобах тутар. Бу ойуурга саһыллар бааллар. Онно эһиги ынахтаргыт мангыллар. Манна эһиги аттаргыт көстүбэттэр. Ити ат уһун сизллээх уонна кылгас кутуруктаах. Бу совхозка таба суох. Биһиэхэ кыһын хаар кыратык түһэр, сайын эмизэ самыыр кыратык түһэр. Якутияҕа элбэх күөл уонна үрэх баар. Бүгүн куйаас буолар. Халлаан ыраас, кыра тыал баар. Билигин киэһэ айы ый киирэр. Күнүс куйаас, түүн тымныы. Хоту күн бэрт кылгас. Онно хаар эрдэ түһэр. Онно таба уонна ыт көлүйэллэр. Мин убайым хоту үлэлиир. Кини үчүгэй булчут.

38.1. Our wild animals

In the taiga large animals dwell: elk, bears, wolves, wild deer. The people hunt elk and wild deer. From them come meat and hide. Deer meat is delicious, deer hide makes good clothing. Wolves and bears are dangerous animals. They eat cattle. The wolf causes very great harm. It eats a lot of cattle and also eats animals being raised for their fur. People also hunt wolves and

bear. From them comes good hide. They eat bear meat. Its meat is fatty. Where we live there are also harmful little animals: the ground squirrel, the chipmunk, the water vole, the mouse. They damage the plants. People hunt the ground squirrel, the chipmunk, and the water vole. Dogs and cats catch mice.

38.2. Answer the questions

Тыяларга тайах, эхэ, бөрө, кыыл таба үөскүүлэр.
Тайахтан уонна кыыл табаттан эт уонна тирии кэлэр.
Таба этэ минньигэс, тириитэ үчүгэй танас буолар.
Бөрө уонна эхэ -- буортулаах кыыллар.
Кинилэр сүөһүнү сииллэр.
Бөрө сүөһүнү элбэхтик сиир уонна түүллээх кыыллары эмиэ сиир.
Бөрөттөн уонна эхэттэн дьон үчүгэй тирии ылаллар.
Эхэ этэ эмис буолар.
Дьабара, моҕотой, күтэр уонна кутуйах буортулаах кыра кыыллар буолаллар.
Кинилэр үүнээйини буортуулар.
Дьон дьабараны, моҕотойу уонна күтэри бултуулар.
Кутуйаҕы ыт уонна куоска тутар.

38.3. Translation

The hunters from the sovkhos hunt for squirrel in this [meadow next to a] stream. Today our children are hunting chipmunks. Is your boy hunting chipmunks? In which forest do you hunt for hare? This dog does not hunt foxes anymore, he is old. Every autumn our hunters hunt for elk. Do your hunters hunt bears and wolves? Does your dog catch water voles? This dog barks especially at elk, it does not bark at bears. Wolves dwell in this forest. In the summer wolves eat foals and calves. Do you see a wolf? How is it running? My older brother has a wolf-fur coat. Wolf fur is very warm. Where we live there is a bear-skin bed. Our father wears a fox hat. Our older sister loves her squirrel hat. Her coat is made from fox. Ermine skin makes a good coat for a child. My coat is from deer hide.

38.4. Compose sentences

Булчут күһүн тиинниир.
Оҕолор кыһын моҕотойдуулар.
Булчуттар саас күтэрдииллэр.
Булчуттар сайын саһыллыылар.
Оҕолор күһүн куобахтыылар.
Булчуттар сайын тайахтыылар.

Эхэ тириитэ сон буолар.
Бөрө тириитэ саҕынньах буолбат.
Таба тириитэ бэргэһэ буолар.
Куобах тириитэ үтүлүк буолбат.
Саһыл тириитэ этэрбэс буолар.
Тиин тириитэ тэллэх буолбат.
Ынах тириитэ сон буолар.

38.5. Translate into Sakha

Биһиги бүгүн бу ойуурга куобахтыыбыт. Биһиги ыттарбыт куобаҕы үчүгэйдик туталлар. Бу үрэххэ элбэх тиин баар. Тииннэр үөһэ маска тахсаллар. Мин манна саһыл көрбөспүн. Эһэ эмиэ суох. Мин бүгүн тайах көрдүм. Кини ойууртан табыста уонна үрэххэ сүүрдэ. Биһиги ыппыт элбэх моҕотой уонна дьабара тутта. Оҕолорго кинилэр тириилэриттэн сабынньах тигэллэр. Кутуйах дьиэбэ үөскүүр. Кинилэр аһы, иһити уонна танаһы буортулууллар. Эһиги кутуйаҕы хайдах өлөрөбүт? Эһиэхэ дьиэбитигэр куоска баар дуо? Күтэрдэр уу аттыгар үөскүүллэр. Кинилэр өрүскэ элбэхтэр. Күтэри хапкаанынан үчүгэйдик туталлар.

39.1. The wolf

The wolf is a very dangerous and very harmful beast. It eats hares, foxes, deer, various other wild animals and cattle. A hungry wolf sometimes attacks a person. A wolf's teeth are terribly sharp. It is very strong and swift. Nothing escapes from a wolf. The wolf sees from a distance, hears from a distance, identifies smells from a distance. It does not draw close to a person with a gun. A hungry pack of wolves is a greater danger. A wolf pack is not afraid of anything. Where we live wolves are hunted with traps and guns.

39.2 Answer the questions

Бөрө улахан буортулаах уонна кутталлаах кыыл.
Кини куобаҕы, саһылы, табаны, араас атын кыылы уонна сүөһүнү сиир.
Аччык бөрө арыт киһиэхэ түһэр.
Бөрө бэрт күүстэх уонна түргэн.
Бөрө ыраахтан көрөр, ыраахтан истэр, ыраахтан сыты билэр.
Кини саалаах киһини чугас киллэрбэт.
Аччык үөр бөрө ордук кутталлаах.
Үөр бөрө туохтан да куттаммат.
Бөрөнү хапкаанынан уонна саанан бултууллар.

39.3. Translation

The Arctic fox dwells in the north country. Its fur is white and thick. The arctic fox is a wild animal with a good pelt. Its hide has a heavy price. Where we live there are many red foxes. There are not many black foxes. They have a greater price. In the north there is also the polar bear. It is found in the sea. There the polar bear hunts in the ice and in the water. It sometimes attacks people. Where we live small animals make burrows. There they flee from beasts and people and they sleep in the winter. The water vole and the chipmunk sleep in burrows in the winter. The squirrel and the ermine do not hibernate, in the winter they roam in the forest. The water vole's burrows are terribly numerous. My older brother catches baby foxes from their burrows. Do the hunters where you live catch anything from out of the burrow? Did you ever see a fox's burrow? Did you ever see a water vole's burrow? How many young does a water vole have? How many young does a mouse have?

39.4. Write in the negative form

Ити куобаҕы ытыман. Тиини маска таһаарыма. Биһиги ол ойуурга элбэхтик сырыппаппыт. Эһиги тайаҕы күһүн бултаабаккыт. Эн саһыл оҕотун хороонтон туппаккын. Мин сылгы сиэлии үчүгэйдик быспаппын. Убайым тиини кыра саанан ыппат. Биһиги ытынан моҕотойдообоппут. Бу үрэххэ эһиги күтэрдээмэн. Ити киһи бөрөттөн куттаммаппат. Мин ханнык да саанан ыппаппын. Эһэм совхоз сүөһүтүн үрэххэ манаабат. Киэһэ халлаанна ый тахсыбат. Түүн мин сулустары көрбөппүн. Бу кыыс сылабаары түргэнник оргуппат. Эти биһиги солуурга бүһарбаппыт. Ити быраас сүөһүнү эмтээбэт. Эмээхсин бу оронно сыппат. Ити дьахтар быылы соппот.

39.5. Compose sentences

Бүгүн ичигэс күн буолла.
Бүгүн тымныы күн буолла.
Бүгүн куйаас күн буолла.
Бүгүн тыаллаах күн буолла.
Бүгүн былыттаах күн буолла.
Бүгүн хаардаах күн буолла.

Халлаанна күн көстөр.
Халлаанна ый көстүбэт.
Халлаанна сулустар көстөллөр.
Халлаанна былыттар көстүбэттэр.
Халлаанна самолёт көстүбэт.
Халлаанна самолёттар көстүбэттэр.

39.6. Translate into Sakha

Эһэ бэрт күүстээх уонна куталлаах кыыл. Кини эмиэ сүөһүгэ түһэр. Эһэ арыт киһиэхэ түһэр. Биһиэхэ кырса үөскэбэт. Кини ыраах хоту сылдыар. Бу ойуурга бөрөлөр сылдыаллар. Аччык бөрө бэрт кууталлаах. Бу ыттар бөрөттөн куттамматтар. Кинилэр эһэттэн сүрдээхтик куттаннар. Куобах ыраахтан истэр уонна түргэнник сүүрэр. Күһүн куобах арыт дьыэбэ чугас кэлэр. Биһиги күһүн айы элбэх куобах өлөрөбүт. Эһиги ынахтаргыт ханна эрэ чугас мангырыллар. Ханна эрэ ыраах ыттар үрэлэр. Ойуурга ким эрэ куобах ытар. Мин убайым сүрдээх үчүгэй булчут. Киниэхэ сыл айы бириэмийэ биэрэллэр.

40.1. Translation

1. My mother does not work on the farm of the sovkhos, my father works there. He milks the cows in winter and in summer. He does not milk the mares, my mother milks them. The cows and horses of the sovkhos are all good livestock. At the sovkhos there are eighty-five pigs. At the sovkhos I give food and water to the newborn calves and the grown calves. On the farm there are nine milkmaids. They are brigadier women. At the sovkhos there are two hundred thirty five horses. The horses are given good hay and oats. Here the foals are not harnessed.

2. Our land is a very expansive region. Where we live there are great winds, many rivers, streams, and lakes. Our largest river is the Lena. Where we live there is a lot of livestock and peltry, there are many mines and factories. Our land is a socialist country. In the winter where we live it is terribly cold, in the summer it is warm. Our land is the coldest region. Our winter is long, our summer is short. Where we live the snow in some of our land stays for ten months. In the north country for three months the sun is not visible, and in summer for three months it does not go down.

3. In Yakutia there are very many different kinds of game animal. Here they hunt Arctic fox, fox, squirrel, and ermine for the pelt. Of large animals, they hunt elk, wild deer, bears, and wolves. The harmful animals that dwell here are the ground squirrel, the water vole, the chipmunk, the mouse. We take from the animals their valuable hide and fat meat. Our pelts go to other countries. We take various vehicles and goods for the pelts.

40.2. Vocabulary review

Nouns

Domestic animals: ынах сүөһү, колхоз фермата, сүөһү, оҕус, ат, хотон, ынах ыаччы, сылгы сүөһү, таба, сибинньэ, атыыр, биэ, ыт, куоска, от, сиилэс, эбиэс, муос, туйах, кутурук, сиэл, ньирэй, торбос, аһылык

Nature: сир, дойду, ойуур, өрүс, үрэх, күөл, муус, муора, хоту, самыыр, этин, этингнээх, самыыр, куйаас, тыал, халлаан, былыт, сулус, харана, чабылбан, ньиргийдэ, күһүн, тыа, үүнээйи, мас

Wild animals: кыыл, булт, булчут, түүлээх, кубах, тиин, саһыл, кырынаас, эһэ, бөрө, тайах, кыыл таба, дьабара, моҕотой, кутуйах, күтэр, тирии, кырса, хороон, үөр

Other: саас, сыл, ый, саа, сыана, күүс

Verbs: ыа, аһат, көлуй, тут, онор, төрөө, төрөт, маныраа, кистээ, үр, эм, миин, манаа, уулаа, уулат, ытыр, таһаар, киллэр, түс, ир, сүүр, бултаа, ыт, өлөр, буортулаа, үөскээ, тиингнээ, куттан, түс, сырыт, куот

Adjectives: эриэн, ала, кугас, киэн, хотугу, сүрдээх, ааттаах, араас, буортулаах, кутталлаах, аччык, сытыы, ыраах, чугас, күүстээх

Adverbs: күнүс, тоҕо, эмискэ, үөһэ

Numerals: он биир, сүүрбэ, сүүрбэ биир, отут, сүүс, алта сүүс, тыһыынча

40.3. Grammar review

1.1. эһэттэн, бөрөттөн, табаттан, оҕоттон, дьийттэн, киһиттэн, ууттан, өрүстэн, күөлтөн, уолтон, үрэхтэн, оһохтон, хостон.

1.2. Мин табатган үүт ылабын. Эн аны оскуолатган дьизэ барадын дуо? Улахан кыыллартан кыыл табаны бултаабашпын. Үрүн ас ферматтан тахсар. Ити ким таһырдыаттан киридэ.

2.

бултаа- бултаабашпын, бултаабаккын, бултаабат; бултаабашпыт, бултаабаккыт, бултаабаттар

тииннээ- тииннээбэппин, тииннээбэккин, тииннээбэт; тииннээбэппит, тииннээбэккит, тииннээбэттэр

оонньоо- оонньообоппун, оонньообоккун, оонньообот; оонньообоппут, оонньообоккут, оонньооботтор

төлөө- төлөөбөшпүн, төлөөбөккүн, төлөөбөт; төлөөбөшпүт, төлөөбөккүт, төлөөбөттөр

ыл- ылбашпын, ылбаккын, ылбат; ылбашпыт, ылбаккыт, ылбаттар

көр- көрбөшпүн, көрбөккүн, көрбөт; көрбөшпүт, көрбөккүт, көрбөттөр

кэт- кэппэппин, кэппэккин, кэппэт; кэппэппит, кэппэккит, кэппэттэр

сот- соппоппун, соппоккун, соппот; соппоппут, соппокут, соппоттор

аах- аахпашпын, аахпаккын, аахпат; аахпашпыт, аахпаккыт, аахпаттар

куттан- кутампашпын, кутампаккын, кутампат; кутампашпыт, кутампаккыт, кутампаттар

үөрэн- үөрэммэппин, үөрэммэккин, үөрэммэт; үөрэммэппит, үөрэммэккит, үөрэммэттэр

3.1. атыылаа (to sell), үлэлээ (to work), дьизэлээ (to house), оҕолоо (to tend to children), сүөһүлээ (to tend to cattle), саһыллаа (to go fox-hunting), мастаа (to cut trees), оттоо (to cut hay), тииннээ (to go squirrel-hunting), саалаа (to hunt with a gun), хапкааннаа (to trap), эбиэттээ (to dine), куораттаа (to go to the city), арыгыылаа (to drink wine), табахтаа (to smoke).

3.2. Биһиги колхозка үлэлиибит. Англияҕа элбэх дьон саһыллыылар. Эн бүгүн остолобуойга эбиэттиигин дуо? Бүгүн хайаларга олоробун, сарсын куораттыбын. Нууччалар 'Космос' табахтыылар.

4.1. ким эрэ (someone), туох да (nothing), ханнык эмэ (some sort), хайдах эрэ (any way), ханна да (nowhere), хантан эрэ (from some where), хаһан эмэ (any time), хас эрэ (any amount).

4.2.

Мин аччыкпын, булууска туох да суох.

Бу ыт хантан эрэ кэллэ, кинини билбэппин.

Танара биир тэнгэ ханна да суох уонна барытыгар баар.

Ким эрэ дьизэҕэ киирдэ, баҕар уоруйах буолуо?
Куукунаҕа туох эрэ кыыл баар, мин онно киирбэппин!

